

Εισαγωγή

Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφασίζουν την οργάνωση γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον στρατηγό Μαιζών (Maison) για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου.

Η ναυμαχία του Ναυαρίνου, την 8η / 20η Οκτωβρίου 1827, και η νίκη του συμμαχικού στόλου Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας κατά του ενωμένου τουρκο-αιγυπτιακού στόλου έφεραν τους Έλληνες πιο κοντά στην ανεξαρτησία τους. Ο δρόμος ωστόσο μέχρι την επίτευξή της έμελλε να είναι ακόμη μακρύς.

Η Τουρκία είχε δηλώσει ότι ουδέποτε θα συναινούσε σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Οι κυβερνήσεις των μεγάλων ευρωπαϊκών Αυλών εξάλλου, αν και θεωρούσαν ότι η διαρκής αναταραχή στην ανατολική Μεσόγειο έβλαπτε σημαντικά το εμπόριο και τα οικονομικά τους συμφέροντα και έπρεπε να τερματιστεί άμεσα, δεν διέθεταν κοινή πολιτική. Η Ρωσία επιθυμούσε να επέμβει στρατιωτικά, επειδή ήταν πεπεισμένη ότι θα αποκόμιζε οφέλη από μία τέτοια κίνηση. Αντιθέτως η Αγγλία και η Γαλλία απέκλειαν κάθε εχθρική πράξη κατά της Τουρκίας. Πίεζαν ωστόσο την Πύλη να δεχθεί τη διαμεσολάβησή τους, ώστε να επανέλθει ηρεμία στην περιοχή.

Συγχρόνως οι Δυνάμεις γνώριζαν πολύ καλά ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να επιβάλουν λύση χρησιμοποιώντας βίαια μέσα κατά των Ελλήνων, τους οποίους η κοινή γνώμη στις χώρες τους στήριζε όλο και περισσότερο.

Και ενώ αυτά ήταν τα δεδομένα, η λύση του ελληνικού προβλήματος προχωρούσε απελπιστικά αργά και οι εξεγερμένοι Έλληνες, εξουθενωμένοι από τις πολεμικές συγκρούσεις, βρίσκονταν αντιμέτωποι με τον ενωμένο Τουρκοαιγυπτιακό στρατό.

Η ιδέα της ανεξαρτησίας της Ελλάδας μετά από τόσα χρόνια παγιωμένης κατάστασης υποτέλειας υπήρξε και ως σύλληψη καινοφανής και για πολλούς τερατώδης. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο πρώτος που αναφέρθηκε σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο ήταν ο Μέττερνιχ. Μιλούσε σε διπλωμάτες και πίστευε ενδεχομένως ότι η αναφορά του αυτή θα λειτουργούσε ως απειλή και φόβητρο για την Τουρκία, η οποία δεν ήθελε να αποδεχθεί την αναγκαιότητα καταστολής της αναταραχής που τόσο έβλαπτε τα συμφέροντα των Δυνάμεων.¹

Το πρώτο διπλωματικό έγγραφο το οποίο αναφέρεται στο ελληνικό ζήτημα είναι το πρωτόκολλο της 13ης Μαρτίου 1825.² Σε αυτό οι τέσσερις Δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία και Ρωσία συμφώνησαν να υποχρεώσουν την Τουρκία να δεχθεί τη διαμεσολάβησή τους για την κατάπαυση των ταραχών στην Ανατολική Μεσόγειο. Ακριβέστερα, να δεχθεί την παύση των εχθροπραξιών και την έναρξη συνομιλιών με τους Έλληνες.³

Η Τουρκία αντέδρασε αποκλείοντας κάθε επέμβαση ξένων κυβερνήσεων στις εσωτερικές τις υποθέσεις, στις οποίες κατέτασσε το ελληνικό ζήτημα. Επικαλέστηκε μάλιστα, ως προς αυτό, τους νόμους της θρησκείας της. Την

¹ Βλ. τις οδηγίες του Μέττερνιχ της 15ης Ιανουαρίου 1825 προς τον απεσταλμένο της Αυστρίας στην Ρωσία κόμη Lepzeltern εν όψει της προσεχούς διάσκεψης στην Πετρούπολη στο Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, Les Presses Universitaires de France, Παρίσι 1925, τόμ.1, σ. 260.

² Όπου δεν αναφέρεται διπλή ημερομηνία πρόκειται για το νέο, το Γρηγοριανό, ημερολόγιο.

³ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 266.

ίδια εποχή ο Ιμπραήμ κατέστρεφε την Πελοπόννησο ενισχύοντας την αυτοπεποίθηση της Πύλης, η οποία αδυνατούσε να κατανοήσει ότι, όπως είχε πει και ο Μέττερνιχ, ο μεγαλύτερος εχθρός της ήταν η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.

Η αρνητική στάση της Τουρκίας οδήγησε σε συμφωνία της Αγγλίας με τη Ρωσία. Η Αγγλία ανησυχούσε ιδιαίτερα εξαιτίας της παρουσίας του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, διότι ενισχυμένη η Αίγυπτος θα μπορούσε να επιβουλευθεί τον έλεγχο που ασκούσε η Αγγλία στην οδό προς την Ινδία. Και στη Ρωσία όμως ο νέος τσάρος Νικόλαος Α΄¹ ακολουθούσε διαφορετική πολιτική από τον αδελφό και προκάτοχό του και επεδίωξε την προσέγγιση της Αγγλίας. Έτσι η Αγγλία και η Ρωσία κατέληξαν σε συμφωνία, η οποία αποτυπώθηκε στο πρωτόκολλο της Πετρούπολης της 4ης Απριλίου 1826 και υπογράφηκε από τους Wellington,² Nesselrode³ και Lieven.⁴

Στο πρωτόκολλο αυτό, στο οποίο η Ελλάδα αναφέρεται για πρώτη φορά ως πολιτική οντότητα, η Αγγλία και η Ρωσία συμφώνησαν να προτείνουν στην Τουρκία την εξής λύση του ελληνικού προβλήματος: Η Ελλάδα θα παρέμενε υποτελής της Τουρκίας, αλλά στους πολίτες της θα παρεχόταν το δικαίωμα της αυτοδιοίκησης, αυτονομία στις εμπορικές τους δραστηριότητες και ελευθερία φρονημάτων. Επιπλέον οι Έλληνες θα είχαν το δικαίωμα να αγοράσουν τις περιουσίες των Τούρκων οι οποίες βρίσκονταν στην επικράτειά τους. Συγκεκριμένη μορφή θα έπαιρναν όλα αυτά με διαπραγματεύσεις.⁶ Εννοείται ότι η Τουρκία απέρριψε τα παραπάνω σχέδια χωρίς συζήτηση.

Ωστόσο το πρωτόκολλο της 4ης Απριλίου 1826 έθεσε τις βάσεις για μία νέα συμμαχία. Η Γαλλία ρωτήθηκε αν θέλει να συμμετάσχει και έσπευσε να προσυπογράψει. Οι σύμμαχοι δήλωσαν ότι δεν πρόκειται για κατάργηση της Ιεράς Συμμαχίας, αλλά για τριπλή συμμαχία μέσα στο πλαίσιο της συμμαχίας των πέντε.

Στη διεκυστίνδα μεταξύ της Τουρκίας και των Δυνάμεων έδωσε τέλος η πτώση του Μεσολογγίου. Η ηρωισμός των υπερασπιστών του αναζωογόνησε τον φιλελληνισμό, τροφοδότησε τον ευρωπαϊκό Τύπο, συγκίνησε την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και ανάγκασε τις Δυνάμεις να εντείνουν τις δραστηριότητές τους, ώστε να επιτευχθεί η ειρήνευση της περιοχής.

Την 1η Απριλίου 1827 η Συνέλευση της Τροιζήνας όρισε τον Ιωάννη Καποδίστρια κυβερνήτη του ελληνικού κράτους για 7 έτη. Η ίδια Συνέλευση όρισε τον Τσώρτς (Church) διοικητή του στρατού και τον Κόχραν (Cochrane) διοικητή του ναυτικού. Ακολούθησαν η ήττα στο Φάληρο και ο θάνατος του Καραϊσκάκη. Η συμφορά αυτή ολοκλήρωσε την καταστροφή της ελληνικής πλευράς. Στους Έλληνες είχαν μείνει μόνο το Ναύπλιο και η Ύδρα. Οι Οθωμανοί ετοίμαζαν την τελική εκστρατεία τους. Η αρχιστρατηγία ανατέθηκε στους Μωχάμετ Άλη και Χοσρέφ.

Σε αυτή την συγκυρία ο πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Ribeaupierre, εκπροσωπώντας και τις τρεις μεγάλες Δυνάμεις, απαίτησε από

¹ Ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄, από τους αρχιτέκτονες της Ιεράς Συμμαχίας, είχε αποβιώσει την 19η Νοεμβρίου / 1η Δεκεμβρίου 1825.

² Ο νικητής του Βατερλό Arthur Wellesley 1^{ος} Δούκας του Wellington βρισκόταν στην Πετρούπολη ως ειδικός απεσταλμένος της Αγγλικής κυβέρνησης.

³ Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας.

⁴ Πρεσβευτής της Ρωσίας στο Λονδίνο.

⁶ Anton Freiherr von Prokesch – Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches, aus diplomatischem Standpunkte*, Βιέννη 1867, τόμ. 4, σ. 319.

την Πύλη να δεχθεί τη διαμεσολάβηση της Αγγλίας για την ειρήνευση της Ελλάδας.¹

Η Τουρκία επέλεξε να επιμείνει στη θέση της. Την υποστήριζε η Αυστρία² η οποία εξέφραζε την άποψη ότι η διάλυση της συμμαχίας των τριών Δυνάμεων ήταν ζήτημα χρόνου.³ Επομένως η Πύλη ακολουθώντας την προσφιλή της τακτική ανέβαλε την απάντηση και συνέχισε να το κάνει και όταν ο Ράις εφέντης⁴ Σάιντα εφέντης εξέλιπε αιφνιδίως και αντικαταστάθηκε από τον Περτέφ εφέντη. Τέλος, μετά από πολλές καθυστερήσεις, απάντησε αρνητικά την 9η Ιουνίου 1827 με διακοίνωση, την οποία επέδωσε στον ιντερνούντσιο της Αυστρίας.⁵

Επειδή η Αγγλία φοβόταν στρατιωτική επίθεση της Ρωσίας κατά της ήδη εξασθενημένης Τουρκίας,⁶ και η Γαλλία ήθελε να διατηρηθεί οπωσδήποτε η τριπλή συμμαχία, επεδίωξαν την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου της 6ης Ιουλίου 1827. Σε αυτήν επαναλαμβάνουν όσα είχαν συμφωνηθεί στην Πετρούπολη (πρωτόκολλο της 4ης Απριλίου 1826), προσθέτοντας όμως ότι, αν η Τουρκία δεν εφαρμόσει σε διάστημα ενός μηνός το μέτρο της κατάπαυσης του πυρός, θα φροντίσουν οι τρεις Δυνάμεις για την εφαρμογή του κانونτας χρήση των ναυτικών μοιρών που διατηρούσαν στην περιοχή. Συγχρόνως δήλωσαν ότι δεν είχαν την πρόθεση να λάβουν μέρος σε εχθροπραξίες.⁷

Στις 8 Αυγούστου πέθανε ο George Canning.⁸ Στις 20 Σεπτεμβρίου ο Codrington⁹ και ο de Rigny¹⁰ με τους στόλους τους βρίσκονταν μπροστά στη Ζάκυνθο. Οι Τούρκοι εξακολουθούσαν την ίδια τακτική, ο Ιμπραήμ κατέστρεφε και ερήμωνε την Πελοπόννησο. Ο de Rigny, μετά από συνεννόηση με τον Codrington, πήγε στο Ναυαρίνο για να μιλήσει με τον Ιμπραήμ. Τον βρήκε στη σκηνή του μαζί με τον αρχηγό του τουρκικού στόλου Ταχίρ πασά. Ο Ιμπραήμ δήλωσε στον de Rigny ότι διέθετε όλα τα μέσα για να καταφέρει θανάσιμο πλήγμα στην Ύδρα.¹¹ Έλαβε όμως την απάντηση ότι ο ίδιος ο de Rigny μαζί με τον Codrington θα του απέκλειαν κάθε άλλη οδό, εκτός από τη θαλάσσια οδό που θα τον οδηγούσε στην Αλεξάνδρεια, και μάλιστα με κάθε τρόπο, κάνοντας ακόμη και χρήση βίας.¹²

¹ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 358.

² Την Αυστρία εκπροσωπούσε ως ιντερνούντσιος ο βαρόνος Ottenfels.

³ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 379.

⁴ Θέση που αντιστοιχούσε σε αυτήν του υπουργού των Εξωτερικών.

⁵ Βλ. Anton Freiherr von Prokesch – Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, ό.π., τόμ. 5. σ. 71.

⁶ Το σώμα των γιανισάρων είχε καταργηθεί την 17η Ιουνίου 1826 και η Τουρκία δεν διέθετε αξιόμαχο στρατό.

⁷ Βλ. Anton Freiherr von Prokesch – Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, ό.π., τόμ. 5. σ. 107.

⁸ Πρωθυπουργός της Αγγλίας.

⁹ Sir Edward Codrington, Άγγλος ναύαρχος, διοικητής του αγγλικού στόλου στη Μεσόγειο.

¹⁰ Henri κόμης de Rigny, διοικητής του γαλλικού στόλου στη Μεσόγειο.

¹¹ Ο Μωχάμετ Άλη δήλωνε ότι ετοιμάζει εκστρατεία κατά της Ύδρας. Όταν έσπευσε να ενισχύσει τις τουρκικές δυνάμεις στην Ελλάδα, ήλπιζε ασφαλώς ότι θα μπορούσε να διατηρήσει την Πελοπόννησο ως κτήση. Όταν όμως η αρχιστρατηγία δόθηκε στον εχθρό του Χοσρέφ αντελήφθη ότι η Πύλη τον χρησιμοποιούσε για τους δικούς της σκοπούς. Βλ. M. Sa-bry, *L' Empire Égyptien sous Mohamed Ali et la Question d' Orient*, Paris 1930, σ. 138.

¹² Βλ. επιστολή από κοινού των Codrington και de Rigny στο Prokesch– Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, ό.π., τόμ. 5. σ. 127.

Στις 25 Σεπτεμβρίου ο de Rigny επισκέφθηκε και πάλι τον Ιμπραήμ από κοινού αυτή τη φορά με τον Codrington. Ο Ιμπραήμ, κωλυσιεργώντας ως συνήθως, δήλωσε ότι θα ζητούσε νέες εντολές από την Πύλη.

Στις 13 Οκτωβρίου έφτασε και ο Ρώσος ναύαρχος Heyden στην περιοχή και την 15η Οκτωβρίου οι τρεις ναυτικές μοίρες των συμμαχικών Δυνάμεων βρίσκονταν μπροστά στον κόλπο του Ναυαρίνου. Με αυτόν τον τρόπο τα πράγματα οδηγήθηκαν στη ναυμαχία του Ναυαρίνου.

Αλλά και μετά τη συντριπτική ήττα, την οποία υπέστη στο Ναυαρίνο ο τουρκοαιγυπτιακός στόλος, η τακτική των Τούρκων δεν άλλαξε. Στις 8 Δεκεμβρίου οι πρεσβευτές των τριών Δυνάμεων στην Τουρκία, Stratford Canning, Guilleminot και Ribeaupierre, εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη. Την 12η Δεκεμβρίου επικυρώθηκε στο Λονδίνο η συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου 1827. Και την 6η / 18η Ιανουαρίου 1828 έφτασε στο Ναύπλιο ο Ιωάννης Καποδίστριας με το αγγλικό πολεμικό πλοίο «Warspite», το οποίο κατέπλευσε συνοδευόμενο από γαλλικά και ρωσικά πλοία. Οι Δυνάμεις προχωρούσαν στη διευθέτηση του ελληνικού ζητήματος χωρίς τη συμμετοχή της Τουρκίας. Είναι ενδεικτικό ότι τη ναυμαχία του Ναυαρίνου είχε παρακολουθήσει ο βαρόνος Rouen, τον οποίο η γαλλική κυβέρνηση μόλις είχε ορίσει πρόξενό της στην Ελλάδα.¹

Οι Δυνάμεις είχαν αποφασίσει τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων με τη Ελλάδα και σε πρώτο στάδιο την εκπροσώπησή τους στη χώρα μέσω προξένων. Είχαν εξάλλου υποσχεθεί στον Καποδίστρια ότι θα ανοίξουν το δρόμο για τη σύναψη δανείου. Όλα αυτά όμως αργούσαν και μόνο η Γαλλία έστειλε ένα μικρό ποσό με τον κόμη Juchereau de Saint Denis.²

Η Ρωσία εντωμεταξύ δεν είχε παραιτηθεί από τα σχέδιά της και, εκμεταλλευόμενη την άρνηση της Τουρκίας να μετακινηθεί από τις θέσεις της, προχώρησε σε μονομερείς ενέργειες. Ο υπουργός της των Εξωτερικών Nesselrode διεμήνυσε στο Λονδίνο, μέσω του πρεσβευτή της Ρωσίας πρίγκιπα Lieven, ότι τα συμφέροντα της χώρας του βλάπτονται από την παράταση της υπάρχουσας κατάστασης και ότι ο ρωσικός στρατός θα καταλάβει τη Μολδαβία και τη Βλαχία και θα συνεχίσει ενδεχομένως την επίθεσή του, έως ότου η Τουρκία δεχθεί όσα συμφωνήθηκαν στη συνθήκη του Λονδίνου (της 6ης Ιουλίου 1827). Οι συμμαχικοί στόλοι που βρίσκονταν στη Μεσόγειο θα έπρεπε, κατά τη ρωσική άποψη, να πάρουν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και, δεδομένης της αδιαλλαξίας της Τουρκίας, να βομβαρδίσουν θέσεις των Αιγυπτίων ή να απειλήσουν την Αλεξάνδρεια, ακόμη και την ίδια την Κωνσταντινούπολη.³

Παρόμοιες πολεμικές ενέργειες θα μπορούσαν να σημάνουν τη διάλυση της Τουρκίας και ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες με τις προθέσεις της Αγγλίας, η οποία αντέδρασε δηλώνοντας ότι υπηρετεί την ειρήνη και αντιπρότεινε την εκκένωση της Πελοποννήσου από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ και εμπορικές σχέσεις με την Ελλάδα, στην οποία θα δίνονταν διαβεβαιώσεις στο πνεύμα της συνθήκης της 6ης Ιουλίου 1827.

Η Ρωσία όμως επέμεινε στα σχέδιά της, στις 26 Απριλίου 1828 κήρυξε τον πόλεμο κατά της Τουρκίας και στις 7 Μαΐου εισέβαλε στις παραδουνάβιες ηγεμονίες.

¹ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 383.

² Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 397.

³ Anton Freiherr von Prokesch – Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, ό.π., τόμ. 5. σ. 149-150.

Η Αγγλία αντέδρασε αυξάνοντας τη ναυτική της παρουσία στη Μεσόγειο. Η Γαλλία, για την οποία η διατήρηση της τριπλής συμμαχίας ήταν ζωτικής σημασίας, επεσήμανε τις απρόβλεπτες συνέπειες που θα είχε για τις ισορροπίες μεταξύ των κυριοτέρων Αυλών της Ευρώπης μία γενικευμένη σύρραξη υπό τις παρούσες συνθήκες και πρότεινε ως διέξοδο κοινή εκστρατεία Αγγλίας και Γαλλίας για την εκκένωση της Πελοποννήσου στα πλαίσια και σύμφωνα με το πνεύμα της συνθήκης της 6ης Ιουλίου.¹

Οι Ρώσοι κατέλαβαν τις παραδουνάβιες ηγεμονίες και έφτασαν μέχρι τον Δούναβη χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Ο τσάρος, επικεφαλής του επιτελείου του, βρέθηκε αυτοπροσώπως μπροστά στην πόλη της Σιλίστριας. Αντίθετα όμως με ό,τι περίμεναν οι Ρώσοι, οι Τούρκοι κατόρθωσαν να παρατάξουν ισχυρές δυνάμεις, τις οποίες είχαν στρατολογήσει στα ασιατικά τμήματα της επικράτειάς τους. Οι Ρώσοι υποχώρησαν και ο ίδιος ο τσάρος έσπευσε να επιστρέψει στην πατρίδα του μέσω θαλάσσης. Καταιγίδα παρά λίγο να τον ρίξει στις ακτές της Μ. Ασίας και στα χέρια των Τούρκων. Τα γεγονότα αυτά συγκλόνισαν το εσωτερικό της Ρωσίας και τον ίδιο τον τσάρο.²

Ως μόνη ενδεχόμενη λύση πρόβαλλε πλέον η ειρήνευση της Ελλάδας με βάση τις συμφωνίες των Δυνάμεων. Η Αγγλία αναγκάστηκε να συγκατατεθεί σε γαλλική εκστρατεία στην Πελοπόννησο, που θα στήριζαν και οι τρεις Δυνάμεις. Η Γαλλία διατηρούσε από πολλά χρόνια άριστες σχέσεις με την Αίγυπτο και αυτό φαινόταν να διευκολύνει τις κινήσεις της.³ Η Ρωσία δεν μπορούσε βέβαια να αναλάβει καμία ανάλογη δράση, διότι βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Τουρκία. Η Αγγλία, πιστή στην πάγια φιλοτουρκική πολιτική της, ήθελε η συμμετοχή της να είναι όσο το δυνατόν πιο διακριτική. Ο λόρδος Aberdeen,⁴ υπουργός των Εξωτερικών στην κυβέρνηση Wellington, δήλωσε ότι η βρετανική κυβέρνηση ήταν ανέκαθεν αντίθετη σε κάθε εχθρικό μέτρο κατά της Τουρκίας, αλλά τα τελευταία γεγονότα είχαν μεταβάλει την κατάσταση. Η Ρωσία ήταν απολύτως σύμφωνη με την εκστρατεία εκκένωσης της Πελοποννήσου.⁵

Οι τρεις Δυνάμεις υπέγραψαν την 19η Ιουλίου 1828 λεπτομερές πρωτόκολλο.⁶ Σε αυτό συμφωνήθηκε η αποβίβαση ενός εκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο όσο το δυνατόν ταχύτερα. Με δεδομένα τα γνωστά κωλύματα των δύο άλλων Δυνάμεων, το στράτευμα αυτό θα προερχόταν αποκλειστικά από τη Γαλλία. Θα ενεργούσε όμως εν ονόματι και των τριών Δυνάμεων, οι οποίες θα γνωστοποιούσαν από κοινού την αποστολή του στην Πύλη διαβεβαιώνοντας συγχρόνως ότι οι ενέργειες αυτές δεν στρέφονται εναντίον της. Οι γαλλικές Δυνάμεις θα εγκατέλειπαν την

¹ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 405 κ. Ε..

² Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 408 κ. ε.

³ Ο Μωχάμετ Άλη χρειαζόταν τους Γάλλους για να εκσυγχρονίσει την Αίγυπτο και η Γαλλία προσπαθούσε με τη φιλοαιγυπτιακή της πολιτική να εξισορροπήσει τη ρωσική και κυρίως την αγγλική επιρροή στην Ανατολική Μεσόγειο. Είναι ενδεικτικό ότι το 1830, ενώ είχε προηγηθεί η ναυμαχία του Ναυαρίνου, οι Γάλλοι βοήθησαν την Αίγυπτο στη δημιουργία του μεγάλου ναυτικού ναυστάθμου στην Αλεξάνδρεια. Βλ. M. Sabry, *L' Empire Égyptien sous Mohamed Ali et la Question d' Orient*, ό.π. π., σ. 166.

⁴ George Hamilton-Gordon, 4^{ος} κόμης του Aberdeen.

⁵ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 410.

⁶ Για το πλήρες κείμενο βλ. Anton Freiherr von Prokesch – Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, ό.π., τόμ. 5. σ. 270.

Πελοπόννησο αμέσως μετά την επιβίβαση του στρατεύματος του Ιμπραήμ στα πλοία. Αν όμως ο Ιμπραήμ αποχωρούσε από την ξηρά, θα μπορούσε να μείνει ένα μικρό τμήμα του γαλλικού στρατεύματος στην Πελοπόννησο, ώστε να εξασφαλιστεί ότι τα στρατεύματα του Ιμπραήμ δεν θα επέστρεφαν.¹

Δόθηκαν αμέσως διαταγές για τη συγκρότηση ενός σώματος στην Τουλόν, το οποίο τέθηκε υπό τις διαταγές του στρατηγού Μαιζών. Ένα μέρος του μεταφέρθηκε στην Ελλάδα με αγγλικά πλοία, ενώ μία βάση ανεφοδιασμού εγκαταστάθηκε στη Ζάκυνθο, η οποία βρισκόταν υπό αγγλική κατοχή. Είχε συμφωνηθεί να είναι όλα έτοιμα στις 15 Αυγούστου 1828.²

Το γαλλικό στράτευμα, που αριθμούσε περίπου 14 000 άνδρες και 1 500 ίππους, ήταν διηρημένο σε τρεις ταξιαρχίες. Έφυγε από την Τουλόν στις 17 Αυγούστου και δέκα μέρες αργότερα βρισκόταν στο Ναυαρίνο. Στις 30 Αυγούστου αποβιβάστηκε χωρίς προβλήματα στο Πεταλίδι, στην ευρύχωρη παραλία του.³

Εκκρεμούσε η συμφωνία μεταξύ του Ιμπραήμ και των Δυνάμεων καθώς και η διευθέτηση του ζητήματος των σκλάβων που είχε κάνει ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο.

Οι ναύαρχοι των Δυνάμεων είχαν προσπαθήσει από τον Ιούλιο να συνεννοηθούν με τον Ιμπραήμ, ο οποίος όμως δήλωνε ότι περιμένει διαταγές από την Κωνσταντινούπολη. Ο Codrington είχε μεταβεί στην Αίγυπτο και είχε υπογράψει στις 9 Αυγούστου συμφωνία η οποία προέβλεπε την απελευθέρωση των σκλάβων, καθώς επίσης και ότι τα πλοία, που θα μετέφεραν τους άνδρες του Ιμπραήμ στην Αίγυπτο, θα συνοδεύονταν από αγγλικά πολεμικά και ότι οι τουρκοαιγυπτιακές φρουρές, που θα παρέμεναν στα οχυρά της Πελοποννήσου, δεν θα υπερέβαιναν τα 1 200 άτομα.⁴ Ο Codrington όμως αντικαταστάθηκε και την τελική συμφωνία με τον Ιμπραήμ υπέγραψε ο νέος διοικητής του στόλου της Μεσογείου Sir Pulteney Malcolm από κοινού με τον de Rigny και τον Heyden, την 7^η Σεπτεμβρίου 1828.

Η επιβίβαση των Αιγυπτίων στα πλοία άρχισε την 9^η Σεπτεμβρίου.⁵ Εκπρόσωποι των τριών Δυνάμεων από κοινού με Έλληνες επέβλεπαν την επιβίβαση, διότι φοβόνταν ότι οι Αίγυπτιοι θα έπαιρναν μαζί τους δια της βίας Ελληνίδες και Ελληνόπουλα που διατηρούσαν ως σκλάβους.⁶

Οι πρέσβεις των Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη Stratford Canning, Guilleminot και Ribeaupierre, αφού επισκέφθηκαν στο Πεταλίδι το στρατόπεδο των γαλλικών στρατιωτικών δυνάμεων, εγκαταστάθηκαν στον Πόρο και περίμεναν τις οδηγίες των κυβερνήσεών τους.

Ο στρατός του Ιμπραήμ δεν προέβη σε καμία εχθρική κίνηση μετά την άφιξη των Γάλλων.⁷ Ένα μέρος της 2^{ης} ταξιαρχίας των γαλλικών στρατευμάτων υπό

¹ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 410.

² Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 411.

³ Βλ. Pellion, *La Grèce et les Capodistrias pendant l'occupation française de 1828 à 1834*, Librairie militaire, Paris 1855, σ. 86.

⁴ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 411.

⁵ Βλ. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, ό.π. τόμ.1, σ. 412.

⁶ Περιγράφονται ωστόσο αρκετές περιπτώσεις κατά τις οποίες οι δυστυχείς αυτοί, οι οποίοι δεν είχαν πλέον επαφή με τους συγγενείς τους, θα προτιμούσαν να ακολουθήσουν τους Αιγυπτίους παρά να μείνουν στην Ελλάδα, όπου τους περίμενε ένα αβέβαιο, γεμάτο στερήσεις μέλλον. Βλ. για παράδειγμα J. Mangear, *Souvenirs de la Morée recueillis pendant le séjour des Français dans le Péloponnèse*, Παρίσι 1830, σ. 80.

⁷ Ο Μωχάμετ Άλη επιδίωκε ούτως ή άλλως να απαλλαγεί από την πολεμική του επιχείρηση στην Ελλάδα, διότι έβλεπε ότι η Πύλη δεν θα του παραχωρούσε οικειοθελώς καμία

τον στρατηγό Sébastiani, υποστηριζόμενο από το ναυτικό, κινήθηκε προς την Κορώνη. Οι Τούρκοι που βρίσκονταν στο φρούριο της Κορώνης αρνήθηκαν να το παραδώσουν. Οι Γάλλοι δεν ανέλαβαν καμία πρωτοβουλία, αρκέστηκαν να παρατηρούν την κατάσταση.¹

Το υπόλοιπο μέρος του στρατεύματος που είχε αποβιβαστεί στο Πεταλίδι κατευθύνθηκε στο Ναυαρίνο και στρατοπέδευσε στη Γιάλοβα. Οι Τουρκοαιγύπτιοι που στρατοπέδευαν μέχρι τότε στο ίδιο μέρος υποχώρησαν στη Μεθώνη, όπου βρισκόταν και το αρχηγείο του Ιμπραήμ.²

Συγχρόνως ο Μαιζών έστειλε μία ταξιαρχία υπό τον στρατηγό Schneider να καταλάβει την Πάτρα και το Φρούριο στο Ρίο.³

Σε αυτήν υπηρετούσε ο συνταγματάρχης Hecquet, στον οποίο οφείλεται το ημερολόγιο της πολιορκίας του Φρουρίου του Ρίου, το οποίο δημοσιεύουμε. Όταν επέστρεψε στη Γαλλία, προμηθεύτηκε ένα αντίτυπο του έργου του J. Mangeart, *Souvenirs de la Morée recueillis pendant le séjour des Français dans le Péloponnèse*, που είχε εκδοθεί το 1830 και αναφέρεται αρκετά διεξοδικά στην πολιορκία του Φρουρίου του Ρίου, προσέθεσε σε αυτό τη δική του συνεισφορά και έδωσε να δέσουν εκ νέου το σύνολο σε σχήμα όγδοο. Δημιούργησε με αυτόν τον τρόπο ένα μοναδικό βιβλίο, που διατηρείται μέχρι σήμερα και φυλάσσεται σε ιδιωτική συλλογή.

Οι προσθήκες του συνταγματάρχη Hecquet περιλαμβάνουν μία υδατογραφία ως προμετωπίδα του βιβλίου του J. Mangeart, χειρόγραφες παρατηρήσεις που αναφέρονται σε ορισμένα σημεία του βιβλίου του J. Mangeart,⁴ το χειρόγραφο ημερολόγιο της πολιορκίας του φρουρίου, επεξηγηματικά σχέδια του στρατοπέδου (βλ. εικ.21) και των έργων που κατασκεύασαν οι Γάλλοι προετοιμάζοντας την επίθεσή τους και τις εξής εικόνες, όλες, εκτός από μία, υδατογραφίες:

1. Άποψη του φρουρίου του Μορέα το 1828, πριν από την πολιορκία. 20,7 εκ. x 9,7 εκ. (ύψος).⁵
2. Εσωτερική άποψη του τζαμιού στο φρούριο του Μορέα. 19,7 εκ. x 11,1 εκ. (ύψος).
3. Άποψη της παραλίας της Πάτρας από το φρούριο του Ρίου το 1828, ακρωτήριο Παπάς (Άραξος), Κεφαλονιά, Λευκάδα ή Αγία Μαύρα, η εκκλησία του Αγίου Ανδρέου στο σημείο όπου ο απόστολος ετάφη. 20 εκ. x 11,1 εκ. (ύψος).
4. Εσωτερική άποψη της Πάτρας το 1828. 20,4 εκ. x 11,8 εκ. (ύψος).
5. Άποψη της πόλης της Πάτρας στον Μορέα από το στρατόπεδο του τάγματος Schneider. 22 εκ. x 9,4 εκ. (ύψος).
6. Ο Ιμπραήμ Πασάς. Σχέδιο με μολύβι. 11,9 εκ. (ύψος) x 9,7 εκ.

κατάκτηση, το κόστος του πολέμου ήταν υπέρογκο και καταστροφικό για την Αίγυπτο και ήταν αρκετά οξυδερκής, ώστε να αντιλαμβάνεται ότι το ελληνικό ζήτημα δεν μπορούσε πια να λυθεί με τα όπλα. Βλ. M. Sabry, *L' Empire Égyptien sous Mohamed Ali et la Question d' Orient*, όπ. π., σ. 124 κ. ε.

¹ Βλ. Pellion, *La Grèce et les Capodistrias*, ό.π. σ. 89.

² Βλ. Pellion, *La Grèce et les Capodistrias*, ό.π.

³ Βλ. Corps Royal du Génie, 1829, *Relation du Siège du Château de Morée fait en 1828 par les Troupes françaises du corps d' expédition sous les ordres de S. S. Le Lieutenant Général Marquis de Maison*, σ. 1.

⁴ Δεν δημοσιεύονται.

⁵ Οι διαστάσεις αναφέρονται στην εικόνα, χωρίς κανένα περιθώριο. Δεν είναι απολύτως ακριβείς, διότι οι χαρακτηριστικές για την εποχή γραμμές από μελάνι που περιβάλλουν τις εικόνες δεν είναι παράλληλες. Τόσο το ύψος, όσο και το μήκος έχουν ληφθεί από τη μέση της σχετικής γραμμής.

7. Το αιγυπτιακό πεζικό. Υδατογραφία εκ του φυσικού. 16,7 εκ. (ύψος) x 13,9 εκ.
 8. Παπάς (Έλληνας ιερέας) στην Πάτρα το 1828. 17,5 εκ. (ύψος) x 11,1 εκ.
 9. Νεαρή κοπέλα στην Πάτρα το 1828. 16,9 εκ. (ύψος) x 10,6 εκ.
 10. Νεαρός Έλληνας με κομψή εμφάνιση στην Πάτρα το 1828. Στο βάθος το νησί Ιθάκη. 17 εκ. (ύψος) x 11, 4 εκ.
 11. Ενδυμασίες πλουσίων Ελληνίδων. (Η Βασιλική του Αθανασίου και ο γιος της Δημητράκης. 16,2 εκ. (ύψος) x 11, 9 εκ.
 12. Έλληνες, άνδρας και γυναίκα, ξανακτίζουν ένα μικρό σπίτι. Πάτρα 1828. 16,9 εκ. (ύψος) x 11,1 εκ.
 13. Έλληνας κουρέας (Α). Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828. 16,9 εκ. (ύψος) x 11,2 εκ.
 14. Έλληνας κουρέας (Β). Υδατογραφία εκ του φυσικού. 16,4 εκ. (ύψος) x 12 εκ.
 15. Νεαρός Έλληνας κουρέας ξυρίζει Τούρκο. Υδατογραφία εκ του φυσικού στο παζάρι της Πάτρας το 1828. 16,1 εκ. (ύψος) x 11,7εκ.
 16. Τούρκισσα. Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828. 15,8 εκ. (ύψος) x 11 εκ.
 17. Άποψη της πόλης της Μεθώνης από τη θάλασσα. Σχεδιάστηκε επί του «Robert Quayle» από το Liverpool το 1828. 20,5 εκ. x 9,2 εκ. (ύψος).
 18. Άποψη της πόλης της Κορώνης. Σχεδιάστηκε επί του πλοίου «Armide» το 1828. 20,4 εκ. x 9,2 εκ. (ύψος).
 19. Άποψη του όρους Ιθώμη στη Μεσσηνία. Από το αγκυροβόλιο στο Πεταλίδι στον κόλπο της Καλαμάτας το 1828. 20,3 εκ. x 10,2 εκ. (ύψος).
 20. Άποψη της εισόδου του κόλπου του Ναυαρίνου. Σχεδιάστηκε επί της φρεγάτας «Armide» το 1828. 21εκ. x 10εκ. (ύψος).
- Στο τμήμα των εικόνων δημοσιεύουμε επίσης απεικόνιση της αναχώρησης του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος από την Τουλόν για την Ελλάδα. Η εικόνα αυτή (αρ. 22), διαστάσεων 11,9 εκ. x 5,8 εκ. (ύψος), αναπαράγει ασφαλώς γαλλικό χαρακτηριστικό σύγχρονο των γεγονότων. Κοσμεί σημειωματάριο ενσωματωμένο σε portfolio της εποχής, του οποίου οι υπόλοιπες απεικονίσεις αναφέρονται στην πόλη του Αμβούργου.
- Επομένως υπό τον ενιαίο τίτλο *Πολιορκία του Ρίου* δημοσιεύεται για πρώτη φορά το πρωτότυπο του ημερολογίου του συνταγματάρχη Hecquet στα γαλλικά, μετάφραση στα ελληνικά, οι εικόνες στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε διεξοδικά και η εισαγωγή αυτή.

Βάνα Μπούσε
Ιανουάριος 2016

Journal du Siège du Château de Morée.

Le Château de Morée de construction vénitienne est bâti sur un cap nommé Rhium par les anciens et situé à l'entrée du golfe de Lepante à 2 lieues de Patras en Achaïe. L'entrée de ce golfe large environ d'une lieue est défendue par le feu du Château de Morée qui la croise avec celui d'un autre fort bâti sur le cap Antirhium et qu'on nomme le Château de Roumélie. Ce passage s'appelle les petites Dardanelles ou bien encore les Dardanelles de Lé-pante à cause de la proximité de cette ville située sur les côtes de Roumélie à environ 2 lieues des deux châteaux. (Voir le croquis à la fin).

Le fort de Morée en assez bon état de conservation est bâti entièrement de cailloux roulés. Son tracé modern se raccorde avec quelques tours d'ancienne fortification et présente un assez grand clef. Son polygone intérieur est un trapèze dont une des faces est tenaillée et les autres flanquées des bastions. La face tenaillée et son adjacente regardent la mer. Les deux autres susceptibles d'attaque par terre sont armées de deux demi-lunes assez saillantes couvrant bien les épaules des bastions. Un large fossé se rendant des deux côtés dans la mer enveloppe ces deux fronts et formait jadis du château une espèce d'île. Mais la négligence et la paresse des turcs ont laissé mouiller le sable aux deux extrémités de cette coupure qui ne communique plus à la mer et laisse ainsi un passage à sec jusqu'au pied de 2 bastions extrêmes. Ce fossé d'eau stagnante répand en outre des exhalaisons insalubres. Autour un chemin couvert en mauvais état et presque effacé présente 3 places d'armes saillantes et une seule rentrante. Le croquis joint à cette relation n'est point levé rigoureusement. Il y a été fait au par et à vue, mais quelque habitude de ce genre de levé de la part de celui qui l'a fait peuvent [sic] en garantir jusqu'à certain point l'exactitude nécessaire à l'intelligence de ces notes.

La 3e brigade du corps expéditionnaire de Morée fut envoyée à Patras et débarqua devant cette place le 4 Octobre 1828. Après plusieurs jours d'hésitation de la part d'Hadji-Abdoula voivode de Patras et quelques démonstrations hostiles de celle du Général Schneider commandant la 3e brigade, Patras se rendit aux français le 7 Octobre. Il fut convenu que les 5000 turcs environ qui l'occupaient évacueraient la ville et seraient transportés au choix de chacun soit en Romélie à Krio-Nero, soit à Alexandrie. Hadji-Abdoula en qualité de voivode ayant le gouvernement de la province capitale aussi pour le Château de Morée; mais Jusuf Aga gouverneur de ce fort prétendit n'avoir aucun ordre à recevoir d'Hadji-Abdoula et refusa de regarder la capitulation de Patras comme obligation pour lui.

Le général Schneider fit donc le 11 Octobre une reconnaissance vers le fort à la tête d'une soixantaine de lanciers du 3e de chasseurs. Quelques cavaliers turcs sortirent au devant de lui, mais rentrèrent promptement en voyant les lanciers se déployer en fourrageurs.

Le 12 Octobre la brigade composée de 1e et 2e Bataillons de chacun des 29e, 42e et 54e Régiment, d'une compagnie d'artillerie, d'une du génie d'une section d'ouvriers d'artillerie et de 60 lanciers, vient camper à $\frac{3}{4}$ de lieue du fort. La position de ce camp est fort bonne, la droite est appuyé aux mon-

tagnes et la gauche à la mer. En avant et en arrière il y a une grande quantité de broussailles et de bois taillis qui fournissent abondamment des matériaux pour les fascines et les gabions. Ces taillis se composent en grande partie de lauriers roses, de myrtes et de lentisques. Plusieurs sources qu' on dispose en fontaine, en abreuvoir et en lavoir donnent au camp une eau abondante et salubre. La température est assez élevée dans le jour mais les nuits commencent à être froides. L' état sanitaire de la brigade est excellent et les bataillons sont forts de 600 hommes sous les armes. Le seul 42e a quelques malades. La brigade est campée sous des tentes de 16 hommes. Chaque soldat outre son sac de couchage a une bonne couverture de laine brune. Les vivres sont d' excellente qualité. On reçoit du biscuit, assez souvent du pain, de la viande fraîche alternativement avec la viande salée, du riz et de fort bon vin de Roussillon. Le fourrage seulement est rare. Les chevaux des officiers supérieurs et ceux de la cavalerie reçoivent seul du foin. Les autres n' ont que des avoines mais on trouve à portée du camp des herbes du petit jonc et de la réglisse en grande abondance et les chevaux ne dépérissent pas. L' esprit de la brigade est excellent. Officiers et soldats sont animé d' un égal désir de bien faire.

Du 12 au 15 Octobre. Les négociations continuent entre le général Schneider et Jusuf Aga. Celui ci perfide dans la résolution de s' ensevelir sous les ruines du fort plutôt que de la rendre.

Le 15 à 7 heures du soir le général Schneider fait porter en avant sa batterie composée de 6 pièces de 8 et 2 obusiers (il y a 2 pièces de nouveau modèle d' affect; tous les canons sont aussi de ce genre). Le 1er Bataillon du 29e de ligne, Chef de Bataillon Lachau, le 1er Bataillon du 54e, Chef de Bataillon Hecquet et 2 compagnies d' élite du 42e soutiennent cette batterie; à 8 heures on ouvra le feu qui dure une heure et demi. On lance dans la place 314 projectiles dont 100 obus. Les turcs ripostent par 17 ou 18 coupes tirés à se qu' on peut juger par 3 pièces du reste une de 24. L' infanterie postée dans les ravins n' est point touchée. Un seule boulet ricoche dans le ravin du 54e sans blesser personne. L' artillerie n' est point atteinte non plus. A 10 heures on rentre au camp.

16 Octobre. Au matin le fort tire quelques coupes de canon qui ne produisent aucun effet. Tout le jour et toute la nuit suivante orage violent. Le camp est inondé, la brigade est dans un état pitoyable.

17. Le tems est meilleur. On répare les dégâts de la veille. Au milieu des avantages de sa position le camp offre un grand incovénient par son éloignement de Patras distance de près de 2 lieues, car c' est dans cette ville que sont disposés les vivre et faute des moyens de transporte les corvées vont les y chercher. Les soldats sont fatigués de ces corvées et des travaux préparatoires du siège. Des parlementaires turcs viennent au quartier général et demandent jusqu' au lendemain matin à huit heure pour donner une réponse à l' ultimatum du général Schneider qui est l' exécution de la capitulation de Patras consentie par Hadji-Abdoula.

18. Les turcs demandent encore du tems, selon leur manière accoutumée. Le général Schneider ne veut plus rien entendre et déclare que désormais ils n' ont plus qu' une seule manière de correspondance avec lui c' est de hisser le drapeau blanc en signe de reddition de la place.

Les frégates françaises Duchesse du Berry Armide et Didon les premières de 44 pièces de 18, la dernière de 60 pièces de 30 ainsi que la frégate an-

glaise la Blonde sont mouillées près du camp du 54e. Elles sont commandées par le Capitaine de Vaisseau Manduit-Duplessis Hygon de Villeneuve et Lyons.

On s'occupe au camp de faire des fascines et des gabions. L'évêque grec de Patras retiré dans les montagnes vient à la tête de quelques paysans grecs offrir des services pour aider au fascinage. C'est un fort bel homme de 36 à 40 ans. On lui fait dresser une tente au camp du 54e. Le lendemain au point du jour il disparaît avec ses gens, on n'en entend plus parler par la suite.

19. À 6 heures du soir ouverture de la tranchée par le 2e Bataillon du 29e. Chef de Bataillon Ferrin. 2 compagnies d'élite du 42e, la 1re de grenadiers du 54e et 3 compagnies de travailleurs auxiliaires du même régiment. Colonel de Tranchée Conte de la Serre du 42e.

Pour tout le Siège Chef du Génie le Capitaine Lieffroy officier fort recommandable. Chef d'Artillerie le capitaine Chauvenin du 5e à pied officier d'une grande intelligence et d'une rare activité. Majors de Tranchée le Chef de Bataillon d'Etat Barthelemy et le Chef de Bataillon aide de camp du général Guillemot, de Lostende, souvent comme volontaire dans l'expédition, tous deux ont fait preuve de beaucoup de bravoure, d'activité et de talent. Les aide majors du Régiment d'Infanterie employés comme officiers du Génie auxiliaires.

La tranchée s'ouvre à 1150 met. de la place par un long rameau droit de 700 met. que l'on trace à la fascine. On construit une gabionnade en 2 à la queue de la tranchée. On arrive dans cette première nuit jusqu'à B à 450 met. de la place. Employé environ 900 travailleurs. Les turcs ne s'y opposent aucune[ment]. Ils font seulement dire le lendemain que si les travaux continuent ils tireront dessus.

1re nuit 19 Octobre. Comme on vient le voir, il fait un bon clair de lune. Le jour suivant on perfectionne la communication AB.

2e nuit du 20 Octobre. Colonel Lachau du 29e de tranchée avec le 2e bataillon du 54e. Chef de Bataillon Marty. Continuation des mêmes travaux. On fait la position BC. On trouve l'eau. Pendant le jour les 4 frégates débarquent chacune 4 pièces avec les munitions et les canonnières nécessaires pour les servir. Les marins viennent s'établir au camp du 54e. Ils sont commandés par M. M. Duboitier enseigne de la Duchesse de Berry. Poudra enseigne de l'Armide Leferrec Lieutenant du Vaisseau de la Didon, Lukrafft¹ 2e Lieutenant de la frégate anglaise La Blonde. Les marins montre un grand zèle.

3e nuit 21. Pleine lune – froid piquant. On fait à la sape volante c d d' environ 400 m. Le travail est fort pénible à cause de l'eau qu'on rencontre fréquemment et d'un cimetière dans lequel il faut creuser opération rebutante; Les turcs enterrent leurs morts à très peu de profondeur, 3 pieds au plus. La tranchée se trouvent à travers les fossés et les cadavres putréfiés. Colonel de tranchée le Duc de Ventadour du 54e avec le 1er Bataillon du 29e. Chef de Bataillon Lachau. On est à 160 m de la place. Vers 1 heure les turcs commencent le feu. Ils tirent une trentaine de boulet et lancent quelques bombes qui

¹ Στο χειρόγραφο Lukrafft. Ωστόσο για την ορθή γραφή του ονόματος βλ. S. Eardley-Wilmot, *Life of Vice Admiral Edmund Lord Lyons G.C.B., With an account of Naval Operations in the Black Sea and Sea of Azoff 1854-56*, Sampson Low, Marston and Company, Λονδίνο 1898, σ. 37 κ.ε.

ne blessent personne. Le seul Capitaine de Grenadiers auxiliaires du 42e Racine est touché d' un éclat de pierre. On établit les deux batteries de campagne 6 pièces et de marine 12 pièces. Le travail de cette nuit est prodigieux. La marine et l' artillerie rivalisent d' activité. Au jour les batteries s' achèvent et à 8 heures du matin le 22 on ouvre le feu avec 18 pièces dont 12 de marine. La plus noble émulation règne entre les canonniers de terre et de mer tant français qu' anglais. À chaque coup heureux ils font retentir les batteries des cris de vive le Roi. Les turcs ripostent peu. On place les voltigeurs derrière des sacs à terre pour tirer sur les embrasures et en écarter les canonniers ennemis. La journée se passe à tirailler tant de part que l' autre.

4e nuit 22. De tranchée Lieutenant Colonel Dupuis de Melgueil du 29e avec un bataillon du 42e, chef de Bataillon Lamarche, et 2 compagnies d' Élite auxiliaires du 29e et du 54e. On perfectionne les travaux précédents. Quelques coups de canon des turcs. Au jour à 8 heures nous recommençons le feu. Les canonniers de l' Armide abattent un des cinq drapeaux rouges qui flottent sur le fort. Les parapets de l' ennemi sont presque détruits; Nous n' avons qu' un seul mortier pris à Patras et en fort mauvais état et seulement 13 bombes qui font peu d' effet le fort étant entièrement casematé.

Dans la journée on aperçoit en mer le Breslau le Conquérant et d' autres bâtiments amenant l' amiral Rigny, Le Général Maison et les troupes.

5e nuit 23 Octobre. De tranchée Lieutenant Colonel de Ségur du 54e avec le 1er Bataillon du 54e. Chef de Bataillon Hecquet et 2 compagnies d' Élite auxiliaires du 29e. Lune radieuse et tems froid. On débouche à la sape volante de la parallèle d' d'' et l' on chemine debout et a peine défilé de d'' en e'. On amorce la 2e parallèle ou on fait e' e' et e' e''. Environ 400 m de développement. On arrive à 80 de la place.

Canonnade et fusillade non interrompus toute la nuit et tout le jour. Quelques boulets arrivent dans la tranchée. Un voltigeur du 54e est blessé. Plus tard le capitaine d' artillerie Roussot aussi blessé légèrement.

Vers les huit heures le feu des turcs s' interrompt. Ils hissent un drapeau blanc fort sale et font sortir un parlementaire. On l' envoie au Quartier Général.

A peine a-t-il franchi la tranchée que le feu des turcs redouble d' activité. Comme le drapeau blanc est toujours arboré notre feu ne répond pas pendant quelque tems à celui des turcs. Cependant il commence après une ½ heure d' interruption. Le parlementaire rentre au milieu du feu. Les turcs amènent leur drapeau blanc et le hissent de nouveau quelque tems après en redoublant leur feu et les invectives qu' ils adressent à nos troupes.

Dans la matinée le Général en Chef Maison débarqué à Patras vient visiter la tranchée. Il est accompagné de l' amiral de Rigny, du Lieutenant Colonel au Génie Audoy, du Chef de Bataillon d' Artillerie Hamart qui prennent le commandement de ces deux armes à la place des capitaines Lieffroy et Thouvessin, des Généraux Higonet et Durieux. Il a amené avec lui à Patras les 16e 46e et 58e Régiments 2 Compagnies de sapeurs.

Les turcs continuent à tirer. Il deviennent plus adroits; Quelques coups écrêtent le parapet ou tombent dans les tranchées.

6e nuit 24. Colonel de tranchée Conte de la Serre du 42e avec le 2e Bataillon du 29e et 2 compagnies d' Élite auxiliaires du 54e. Continuation des mêmes travaux la batterie de brèche est commencée. La nuit et la journée se passent

à tirailler. Les turcs pour la première fois envoient de la mitraille. Un voltigeur du 29e tué.

Au jour une bombarde anglaise arrivée de Zante s'approche du fort et lance quelques bombes d'essai.

7e nuit 25. On s'occupe de changer l'emplacement des contre batteries et de construire celles de brèche. On s'aperçoit que e' e'' est enfilé; on fait le crochet e'''. On creuse le boyau f f' pour porter plus promptement en cas de sortie des troupes à la tête de sape. On tire très peu de part et d'autre. Un canonnier blessé à la jambe d'un coup de feu. Le tems est couvert et menace de pluie.

8e nuit 26. De tranchée le Colonel Ventadour avec le 2e Bataillon du 54e. Nuit froide vent violent qui dérange beaucoup des travaux. On établit deux batteries. L'ennemi fait bon feu et lance des bombes. La mousqueterie continue sans interruption. Un canonnier blessé. Un soldat tué.

Au jour le feu le ralentit. A midi le capitaine d'artillerie Duhamel blessé d'une balle à œil. Un canonnier du vaisseau Conquérant blessé à sa jambe. Le feu prend dans le fort.

9e nuit 27. Vent violent, de tranchée le Colonel Mylius du 46e avec un Bataillon du 58e. On continue d'armer les batteries.

Au jour on continue de tirer de tems à quatre des ancienne batteries. Les turcs ripostent et tirent assez juste. Leur fusillade est bien nourrie. Le vent qui règne éloigne de terre et gêne beaucoup pour débarquer les munitions d'artillerie. Un sapeur de Génie à le corps traversé d'une balle. Il pleut un peu. Le tems est très couvert. Une forte pluie causerait beaucoup de dommage à nos travaux. Il se déclare dans les régiments un assez grand nombre de maladies par suite des fatigues excessives du siège soutenu jusqu'à ce jour par 5 bataillons (un de deux du 42e occupe Patras). L'arrivée de la brigade Higonet a encombré nos hôpitaux des malades qu'elle traîne après elle depuis Navarin. Les provisions n'ont pas été calculées pour une aussi grande quantité de troupes, ainsi nos malades manquent de tout, et l'on a supprimé aux troupes du siège le vin et moitié de la viande fraîche. Le mouillage du détroit est mauvais; Le fondre tient pas; le Conquérant est obligé de retourner mouiller devant Patras.

10e nuit 28. De tranchée Colonel de Quesnay du 58e avec un Bataillon du 46e. On remarque des feux allumés dans les fossés de la place. On continue l'armement des batteries. Une compagnie d'Élite par bataillon est attachée à l'artillerie comme auxiliaire.

11e nuit 29. De tranchée¹ Suite des mêmes travaux. À 6 heures du matin les 5 batteries Charles X Georges IV Dauphin Bordeaux et de la Marine ainsi que la bombarde anglaise ouvrent le feu et battent en brèche. Les pièces sont servies par l'artillerie de terre et par des marins des frégates Armide Officier de batterie Poudre enseigne [-] Didon Officier Leferrec Lieutenant de Vaisseau – Duchesse de Berry Duboitier enseigne – Blonde (anglaise) Officier de batterie Luckraft – Le feu est des plus nourris; il règne entre les canonnières de terre et de mer les marins des deux nations et des différentes frégates une noble émulation et chaque coup heureux est salué par des cris de vive le Roi.

¹ Κενό στο χειρόγραφο.

A 10 heures le feu cesse. Le revêtement de la $\frac{1}{2}$ lune et celui de la face du bastion sont détruits. Les brèches sont praticables sur une largeur de plus de 10 mètres. On suspend le feu pour deux heures au bout desquelles on lance des obus pour aplanir des brèches puis on donnera l'assaut. La bombe anglaise a tiré à merveille. Pas une de ses bombes n'a été perdue.

A 10 h $\frac{1}{4}$ le fort amène ses pavillons rouges et arbore le blanc. Il se rend à discrétion. Un bataillon du 29e prend possession de la place qui paraît contenir 5 à 600 hommes, plus des femmes et des enfants en grand nombre. Le Général en Chef fait désarmer les turcs – celui leur a causé le chagrin le plus vif – ils attendaient un meilleur traitement de la générosité française.

Tous les chevaux, toutes les armes sont conduits au Quartier Général. Le Général en Chef les garde tous et fait seulement remettre à chaque régiment cinq ou six armes cassées et rouillées parmi les plus communes. Le corps assiégeant s'attendait à un ordre du jour après la prise du fort. Le Général en Chef n'y a pas songé.

L'intérieur du fort présente un grand désordre. Des chameaux, des chiens et autres animaux morts depuis longtemps sont au milieu des rues, avec les entrailles des bœufs et de moutons et toute espèce d'ordures. On ne peut rien imaginer de plus dégoûtant que ces demeures. Les maisons des chefs bâties en planches et en torches sont aussi sales que les autres. Les harems ne sont pas mieux. En général une maison turque se compose d'une cour remplie d'ordures de toute espèce; Un escalier de bois à moitié rompue conduit à une galerie extérieure et couverte sur laquelle donnent les portes des chambres. Celles-ci ont autour une espèce de table ou de lit de camp peu élevé sur lequel les turcs s'accroupissent. Les fenêtres sont sur deux rangées. Celles d'en haut sont petites et garnies des vitraux d'un assez joli dessin enchâssés dans du plâtre. Celles du bas plus grandes sont grillées en bois et se ferment par des volets de sapin sans peinture. Quelques coffres en bois bariolés de couleurs; de sales tapis, quelques matelas composent l'ameublement. Pour ustensiles quelques poêlons et plateaux en cuivre mal entamés, une cafetière aussi en cuivre, une lanterne de petites tasses en porcelaine peinte, et d'autres en cuivre ou en argent formant sous coupe.

La mosquée du fort est assez bien. Elle peut avoir 24 pieds sur 30 environ et 15 de haut. Deux belles colonnes fort vieilles en bois sculptées d'ornements d'assez bon goût soutiennent une tribune. Les chapiteaux sont peints en blanc et d'un mauvais corinthien. Une galerie règne sur 2 faces contiguës du mur à 8 pieds du sol, une loge déparée communique avec la maison du Bey par un pont au sapin jeté au dessus d'une rue. La mosquée a été fort endommagée par les bombes ainsi que tout le fort. Les habitants s'étaient retirés dans les casemates. Ils ont du perdre beaucoup de monde mais ils ont dissimulé leur perte. Leurs pièces étaient couvertes de sang et dans une même embrasure on a trouvé 8 cadavres nouvellement enterrés.

Le 31 à midi on fait sortir du fort 2 à 300 turcs de tout âge et de tout sexe qu'on dirige vers Patras sous escortes pour les préserver des voies de fait de ces misérables grecs qui viennent les insulter et les voler parce qu'ils les voient désarmés. Les hommes marchent gravement à pied ou sur des ânes et ne portent aucun fardeau si ce n'est les esclaves noirs. Les femmes plient sous le faix de gros paquets de guenilles. Cette caravane est hideuse et affligeante à voir. Pour le plupart nés en Morée ces turcs s'en voient chassés et cependant montrent la plus grande résignation. Au moment où nous

sommes entrés dans le fort, au milieu des débris et de l' incendie, ils fumaient gravement leur longue pipe et buvaient leur café sans sucre dont ils nous offraient notre part. Ils s' attendaient à toutes les rigueurs d' une reddition à discrétion mais essentiellement passifs et résignés ils se bornaient à leur refrain Allah Kérim, Dieu est miséricordieux. Il y a de l' héroïsme dans ce caractère et si le turc était moins abruti par l' ignorance et la superstition, ce serait un grand peuple. Mais alors s' il devenait instruit et poli peut être perdait il quelques une de ses vertus.

1er Novembre. Départ du Grand Quartier Général et de la 2me Brigade pour Navarin.

3me Novembre. Le 29e occupe le Château. Le 42e et le 54e entrent à Patras où le Général Schneider établit son Quartier Général.

Signé Hecquet

Copie sur le Journal du Siège tenu par le Commandant Hecquet

Vérifié conforme

Hecquet

Ημερολόγιο της πολιορκίας του Φρουρίου του Μορέα Μετάφραση του γαλλικού πρωτοτύπου.

Το Φρούριο του Μορέα, ενετικής κατασκευής, είναι κτισμένο σε ένα ακρωτήριο το οποίο οι αρχαίοι ονόμαζαν Ρίον, βρίσκεται στην είσοδο του κόλπου του Λεπάντο¹ και απέχει δύο λεύγες από την Πάτρα της Αχαΐας. Η είσοδος αυτού του κόλπου έχει άνοιγμα μίας λεύγας περίπου. Την προστατεύουν τα πυρά του Φρουρίου του Μορέα σε συνδυασμό με τα πυρά ενός άλλου φρουρίου, που είναι κτισμένο στο ακρωτήριο Αντίριο και ονομάζεται Φρούριο της Ρούμελης. Το στενό αυτό αποκαλούν μικρά Δαρδανέλλια ή Δαρδανέλλια του Λεπάντο, επειδή η παράκτια αυτή πόλη της Ρούμελης βρίσκεται εκεί κοντά – απέχει δύο περίπου λεύγες από τα δύο φρούρια. (Δες το σχέδιο στο τέλος του ημερολογίου).

Το Φρούριο του Μορέα, που είναι αρκετά καλά διατηρημένο, είναι κτισμένο εξ ολοκλήρου από λείες πέτρες. Η σημερινή κάτοψη του φρουρίου περιλαμβάνει μερικούς πύργους αρχαιότερης οχύρωσης και παρουσιάζει ένα αρκετά μεγάλο γωνιώδες προμαχωνικό μέτωπο.² Το πολυγωνικό εσωτερικό του αποτελεί τραπέζιο, του οποίου η μία πλευρά σχηματίζει αμβλεία γωνία και οι άλλες δύο καταλήγουν σε προμαχώνες. Η πλευρά που σχηματίζει γωνία και η διπλανή στρέφονται προς τη θάλασσα. Οι δύο άλλες πλευρές, ευάλωτες από τη στεριά, προστατεύονται από δύο κτίσματα σε σχήμα ημισελήνου που προεξέχουν αρκετά και καλύπτουν τα πλευρά των προμαχώνων.³ Μία πλατιά τάφρος, που καταλήγει και από τις δύο μεριές στη θάλασσα, περιβάλλει αυτά τα δύο μέτωπα και σε άλλες εποχές έκανε το φρούριο να μοιάζει με νησί. Ωστόσο η ολιγωρία και η ραθυμία των Τούρκων άφησαν το νερό να υποσκάπτει τα δύο άκρα της τάφρου, έτσι ώστε σήμερα δεν επικοινωνεί πια με τη θάλασσα και μένει στεγνή μέχρι τους δύο ακραίους προμαχώνες. Και δεν φτάνει αυτό, αλλά το νερό που λιμνάζει στο υπόλοιπο της τάφρου εκπέμπει ανθυγιεινές αναθυμιάσεις. Γύρω, γύρω μία σήραγγα σε κακή κατάσταση και σχεδόν κατεστραμμένη παρουσιάζει τρεις πολεμίστρες που προεξέχουν και μία η οποία αποτελεί εσοχή. Το σχέδιο που συνοδεύει αυτή τη διήγηση δεν έχει γίνει με απόλυτη ακρίβεια. Σχεδιάστηκε πρόχειρα και χωρίς μετρήσεις, ωστόσο αυτός που το έκανε έχει κάποια σχετική εμπειρία σε αποτυπώσεις αυτού του είδους, γεγονός που εγγυάται μέχρις ενός σημείου όση ακρίβεια είναι αναγκαία για την κατανόηση αυτών εδώ των σημειώσεων.

Στην Πάτρα εστάλη η 3^η ταξιαρχία του εκστρατευτικού σώματος του Μορέα. Αποβιβάστηκε την 4η Οκτωβρίου 1828. Η Πάτρα παραδόθηκε στους Γάλλους την 7η Οκτωβρίου 1828, μετά από πολλές ημέρες δισταγμού εκ μέρους του Hadji-Abdoula, βοεβόδα της Πάτρας, συμπεριφορά στην οποία ο διοικητής της 3^{ης} ταξιαρχίας Στρατηγός Schneider⁴ απάντησε με μερικές επιδείξεις εχθρότητας.

¹ Ιταλικό όνομα της Ναυπάκτου που βρισκόταν σε χρήση αυτή την εποχή.

² Fronte bastionato στα ιταλικά, όρος της ενετικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής. Βλ. την κάτοψη του φρουρίου που σχεδίασε ο συνταγματάρχης Hecquet στο τμήμα των εικόνων.

³ Το ένα κτίσμα σε σχήμα ημισελήνου που φέρει ως διακριτικό το γράμμα Ε προστάτευε και την είσοδο του φρουρίου (Μ).

⁴ Είχε γεννηθεί στην Αλσατία και η καταγωγή του ήταν γερμανική. Βλ. *Mémoires du Commandant Persat, publiés avec une introduction et des notes par Gustave Schlumberger*, Plon Nourrit et Cie, Παρίσι 1910, σ. 238.

Συμφωνήθηκε ότι οι περίπου 5 000 Τούρκοι, που κατείχαν την πόλη, θα την εκκένωναν και θα μεταφέρονταν ανάλογα με την επιθυμία του καθενός ή στο Κρύο Νερό της Ρούμελης, ή στην Αλεξάνδρεια. Η δικαιοδοσία του Hadji-Abdoula, ως διοικητή της κυριότερης επαρχίας, επεκτεινόταν και στο φρούριο του Μορέα, αλλά ο Jusuf αγάς, διοικητής αυτού του φρουρίου, δήλωσε ότι δεν είναι υποχρεωμένος να δεχθεί διαταγές από τον Hadji-Abdoula και αρνήθηκε να αναγνωρίσει ότι η παράδοση της Πάτρας ήταν δεσμευτική και για τον ίδιο.

Μετά από αυτό ο στρατηγός Schneider, την 11η Οκτωβρίου, έκανε μία αναγνωριστική κίνηση προς το φρούριο επικεφαλής εξήντα περίπου λογχοφόρων ιππέων του 3^{ου} τάγματος των ακροβολιστών. Μερικοί Τούρκοι¹ ιππείς βγήκαν μπροστά του, αλλά υποχώρησαν αμέσως μόλις είδαν τους ακροβολιστές να διευρύνουν τον σχηματισμό τους.

Τη 12η Οκτωβρίου μία ταξιαρχία, αποτελούμενη από το 1^ο και το 2^ο τάγμα του 29^{ου}, του 42^{ου}, και του 54^{ου} συντάγματος, από ένα λόχο πυροβολικού, ένα λόχο των σκαπανέων, ένα τμήμα τεχνιτών του πυροβολικού και 60 λογχοφόρους ιππείς, ήρθε και στρατοπέδευσε σε απόσταση $\frac{3}{4}$ της λεύγας από το φρούριο.

Η θέση του στρατοπέδου είναι πολύ καλή, δεξιά εκτείνεται μέχρι τα βουνά και αριστερά μέχρι τη θάλασσα. Στις άλλες δύο πλευρές του, μπροστά και πίσω, υπάρχουν αγκάθια, άγριοι θάμνοι και ξερά κλαδιά που προσφέρουν άφθονο υλικό για δεμάτια² και gabions.³ Τα ξερά κλαδιά προέρχονται κυρίως από ροδοδάφνες, μυρτιές και σκίνα.⁴ Υπάρχουν πολλές πηγές, τις οποίες οι στρατιώτες χρησιμοποιούν για να αντλούν πόσιμο νερό ή για να ποτίζουν τα ζώα ή για να πλένουν και οι οποίες προσφέρουν άφθονο και καθαρό νερό. Η θερμοκρασία είναι την ημέρα αρκετά υψηλή, αλλά τις νύχτες αρχίζει πια να κάνει κρύο. Η κατάσταση της υγείας στο στρατόπεδο είναι εξαιρετική και τα τάγματα αριθμούν 600 ετοιμοπόλεμους άνδρες. Μόνο το 42^ο έχει μερικούς ασθενείς. Η ταξιαρχία έχει καταλύσει σε σκηνές, η κάθε μία από τις οποίες έχει χώρο για 16 άνδρες. Σε κάθε στρατιώτη, εκτός από τον σάκκο⁵ που χρησιμεύει ως στρώμα, δίνεται και μία καλή μάλλινη κουβέρτα χρώματος καφέ. Τα τρόφιμα είναι εξαιρετικής ποιότητας. Αποτελούνται από παξιμάδι, αρκετά συχνά από ψωμί, κρέας φρέσκο ή εναλλακτικά παστό, ρύζι και πολύ καλό κρασί του Roussillon. Για τα άλογα όμως δεν υπάρχει αρκετή τροφή. Μόνο τα άλογα των ανώτερων αξιωματικών και του ιππικού τρέφονται με

¹ Σύμφωνα με την επίσημη αναφορά του μηχανικού σώματος του γαλλικού εκστρατευτικού στρατεύματος τη φρουρά του Φρουρίου του Μορέα αποτελούσαν Αλβανοί. Βλ. Corps Royal du Génie, 1829, *Relation du Siège du Château de Morée fait en 1828 par les Troupes françaises du corps d'expédition sous les ordres de S. S. Le Lieutenant Général Marquis de Maison*, σ. 4.

² Στο κείμενο *fascines* δέματα από κλαριά, κυλινδρικά και κατά περίπτωση μεγάλου μήκους, που χρησιμοποιούσαν σε περίπτωση πολιορκίας για πρόχειρες κατασκευές και για να στερεώνουν το έδαφος, ώστε να είναι δυνατή η τοποθέτηση κλιμάκων για την εκπόρθηση του οχυρού.

³ Κυλινδρικά πανέρια μεγάλων διαστάσεων, χωρίς πάτο, που χρησιμοποιούσαν κατά την πολιορκία οχυρού. Τα γέμιζαν με πέτρες ή χώμα και προστατεύονταν πίσω από αυτά τόσο οι στρατιώτες όσο και το πυροβολικό.

⁴ Pistacia Lentiscus. Βλ. Theodor von Heldreich, *Die Nutzpflanzen Griechenlands, Mit besonderer Berücksichtigung der neugriechischen und pelasgischen Vulgarnamen*, Karl Wilberg, Αθήνα 1862, σ. 60.

⁵ Σάκκο με άχυρο.

σανό. Για τα άλλα υπάρχει μόνο βρώμη.¹ Βρίσκουν ωστόσο κοντά στο στρατόπεδο βούρλα με τρυφερά φύλλα και γλυκόριζες σε μεγάλη αφθονία και με αυτά συντηρούνται. Στην ταξιαρχία επικρατεί ακμαίο ηθικό, αξιωματικοί και στρατιώτες διαπνέονται εξ ίσου από την επιθυμία να επιτύχουν.

12 ως 15 Οκτωβρίου. Συνεχίζονται οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον στρατηγό Schneider και τον Jusuf Αγά, του οποίου η ύπουλη στάση φάνηκε στην απόφασή του να θαφτεί μάλλον κάτω από τα ερείπια του φρουρίου παρά να παραδοθεί.

Την 15η στις 7 το βράδυ ο στρατηγός Schneider διέταξε να μπει μπροστά το πυροβολικό, που αποτελείται από 6 κανόνια των 8 [λιβρών] και 2 όλμους (υπάρχουν 2 κανόνια με το νεότερο μοντέλο κιλλίβαντα – όλα τα κανόνια είναι του ίδιου τύπου).² Το πυροβολικό υποστηρίζεται από το 1^ο τάγμα του 29^{ου} συντάγματος του πεζικού με συνταγματάρχη τον Lachau, το 1^ο τάγμα του 54^{ου} με συνταγματάρχη τον Hecquet και 2 λόχους επιλέκτων του 42^{ου}. Στις 8 ανοίξαμε πυρ, το οποίο κράτησε περίπου μιάμιση ώρα. Ρίξαμε στη θέση 314 βλήματα, από τα οποία 100 ήταν οβίδες. Οι Τούρκοι απάντησαν με 17 ή 18 βολές που, όσο μπορεί κανείς να κρίνει, έριξαν με τρία κανόνια, από τα οποία ωστόσο το ένα ήταν 24 λιβρών. Το πεζικό, που είχε πάρει θέση στην στεγνή κοίτη κάποιων χειμάρρων, δεν πήρε καθόλου μέρος. Ένα μόνο βλήμα έπεσε με ορμή εκεί που βρισκόταν το 54^ο σύνταγμα χωρίς να τραυματίσει κανέναν. Ούτε το πυροβολικό υπέστη ζημιές. Στις 10 το βράδυ επιστρέψαμε στο στρατόπεδο.

16 Οκτωβρίου. Το πρωί από το φρούριο έρριξαν μερικές κανονιές, που δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα. Όλη την υπόλοιπη μέρα και τη νύχτα είχε σφοδρή καταιγίδα. Το στρατόπεδο πλημμύρισε και η ταξιαρχία έχει περιέλθει σε αξιοθρήνητη κατάσταση.

17 (Οκτωβρίου). Ο καιρός βελτιώθηκε. Επισκευάζονται οι ζημιές της προηγούμενης μέρας. Η θέση του στρατοπέδου, αν και παρουσιάζει πολλά προτερήματα, έχει και ένα μεγάλο μειονέκτημα, τη μεγάλη απόσταση που το χωρίζει από την Πάτρα, δύο λεύγες περίπου. Το πρόβλημα είναι ότι τα τρόφιμα βρίσκονται στην Πάτρα και, επειδή δεν υπάρχουν μεταφορικά μέσα, αγγαρεύουν τους στρατιώτες, για να πάνε να τα πάρουν. Οι στρατιώτες έχουν κουραστεί και από αυτές τις αγγαρείες, αλλά και από τις εργασίες που είναι αναγκαίες για την προετοιμασία της πολιορκίας. Ήρθαν Τούρκοι διαπραγματευτές³ στο γενικό επιτελείο και ζήτησαν διορία μέχρι αύριο το πρωί στις 8 για να απαντήσουν στο τελεσίγραφο του στρατηγού Schneider, με το οποίο απαιτεί την εκτέλεση της συμφωνίας παράδοσης της Πάτρας, την οποία έχει κάνει δεκτή ο Hadji-Abdoula.

18 (Οκτωβρίου). Οι Τούρκοι ζητούν κι άλλο χρόνο, όπως συνηθίζουν να κάνουν. Ο στρατηγός Schneider δεν θέλει ούτε να το ακούσει και δήλωσε ότι από τώρα και στο εξής δεν έχουν παρά μόνο έναν τρόπο επικοινωνίας μαζί

¹ Στην Ελλάδα δεν καλλιεργούσαν βρώμη. Όπως γενικά συνέβαινε στην Ανατολή, έτρεφαν τα άλογα με κριθάρι. Βλ. Theodor von Heldreich, *ό. π.* σ. 4.

² Ο κιλλίβαντας την εποχή αυτή ήταν από ξύλο και η κατασκευή του διέφερε ανάλογα με τον τρόπο που λειτουργούσε και το κανόνι που μετέφερε.

³ Σύμφωνα με την επίσημη αναφορά του μηχανικού σώματος του γαλλικού εκστρατευτικού στρατεύματος δεν ήταν Τούρκοι αλλά Αιγύπτιοι. Βλ. Corps Royal du Génie, 1829, *Relation du Siège du Château de Morée fait en 1828 par les Troupes françaises du corps d'expédition sous les ordres de S. S. Le Lieutenant Général Marquis de Maison*, σ. 3.

του και αυτός είναι να υψώσουν άσπρη σημαία σηματοδοτώντας την παράδοση του χώρου.

Οι γαλλικές φρεγάτες «Duchesse du Berry», «Armide» και «Didon», οι δύο πρώτες με 44 κανόνια των 18 [λιβρών] και η τελευταία με 60 κανόνια των 30 [λιβρών], καθώς και η αγγλική φρεγάτα «Blonde» έχουν αγκυροβολήσει κοντά στο 54^ο σύνταγμα. Έχουν κυβερνήτες τους Manduit-Duplessis, Hygon de Villeneuve και Lyons.

Στο στρατόπεδο είναι απασχολημένοι με το να φτιάχνουν δεμάτια από χοντρά κλαριά και gabions. Ο Έλληνας επίσκοπος της Πάτρας, που έχει αποσυρθεί στα βουνά, ήρθε επικεφαλής μερικών Ελλήνων χωρικών και προθυμοποιήθηκε να προσφέρει τις υπηρεσίες του βοηθώντας στην κατασκευή δεματιών από κλαριά. Είναι ένας πολύ ωραίος άνδρας 36 ως 40 ετών. Του έστησαν μία σκηνή στο στρατόπεδο του 54^{ου} συντάγματος. Το άλλο πρωί, όταν ξημέρωσε, εξαφανίστηκε μαζί με τους άνδρες του και δεν ξανακούσαμε να γίνεται λόγος γι' αυτόν.

19 (Οκτωβρίου). Στις 6 το βράδυ το 2^ο τάγμα του 29^{ου} συντάγματος, με αρχηγό του τάγματος τον Ferrin, 2 λόχοι επιλέκτων του 42^{ου}, ο 1^{ος} λόχος των γρεναδιέρων¹ του 54^{ου} συντάγματος και τρεις λόχοι βοηθητικών εργατών του ίδιου συντάγματος σκάβουν χαρακώμα. Συνταγματάρχης χαρακώματος είναι ο κόμης de la Serre του 42^{ου}.

Για το σύνολο της πολιορκίας αρχηγός των σκαπανέων ορίστηκε ο λοχαγός Lieffroy, ένας πολύ ικανός αξιωματικός, ενώ αρχηγός του πυροβολικού ορίστηκε ο λοχαγός του 5^{ου} τάγματος του πεζικού Chauvenin, αξιωματικός μεγάλης ευφυΐας και εξαιρετικά δραστήριος. Διοικητές χαρακώματος ορίστηκαν ο αρχηγός του τάγματος του γενικού επιτελείου Barthelemy² και ο υπασπιστής του στρατηγού Guillemillot, ταγματάρχης de Lostende, ο οποίος πολλές φορές κατά τη διάρκεια της εκστρατείας δήλωσε εθελοντής. Και οι δύο επέδειξαν μεγάλη γενναιότητα, ενεργητικότητα και ικανότητα. Οι βοηθοί διοικητές του συντάγματος του πεζικού ανέλαβαν τα καθήκοντα βοηθών αξιωματικών στους σκαπανείς.

Το χαρακώμα αρχίζει σε απόσταση 1150 μέτρων από το οχυρό με ένα μακρύ ίσιο κομμάτι που έχει μήκος 700 μέτρων και το οποίο κατασκευάζεται με δεμάτια από ξερά κλαριά, που τοποθετούνται το ένα πίσω από το άλλο.³ Στα άκρα του χαρακώματος τοποθετούνται διπλά gabions ως προστασία για τους πολιορκητές. Αυτή την πρώτη νύχτα φτάσαμε ως το Β⁴ και απέχουμε ακόμη 450 μέτρα από το οχυρό. Απασχολούνται περίπου 900 εργάτες. Οι

¹ Στρατιώτες που έφεραν και έριχναν βλήματα γεμάτα εκρηκτικές ύλες, ανάλογα με τις σημερινές χειροβομβίδες. Αρχικά, τον 17^ο αιώνα, ήταν διανεμημένοι σε όλα τα σώματα, αργότερα συγκεντώθηκαν σε ορισμένα σώματα, τα οποία εθεωρούντο επίλεκτα.

² Είχε γεννηθεί στην Αίγυπτο και ήταν αραβικής καταγωγής. Μεταφέρθηκε στη Γαλλία και έλαβε γαλλική αγωγή. Σε αυτόν ανατέθηκε η επίβλεψη των τοπογραφικών σχεδίων του επιτελείου που ετοίμαζε τον γνωστό χάρτη της Πελοποννήσου και η αποστολή τους στον υπουργό πολέμου της Γαλλίας. Βλ. *Mémoires du Commandant Persat, publiés avec une introduction et des notes par Gustave Schlumberger*, Plon Nourrit et Cie, Παρίσι 1910, σ. 241.

³ Σύμφωνα με την επίσημη αναφορά του μηχανικού σώματος του γαλλικού εκστρατευτικού στρατεύματος εκμεταλλεύτηκαν για την κατασκευή του χαρακώματος την στεγνή κοίτη χειμάρρου. Βλ. *Corps Royal du Génie*, 1829, *Relation du Siège du Château de Morée fait en 1828 par les Troupes françaises du corps d'expédition sous les ordres de S. S. Le Lieutenant Général Marquis de Maison*, σ. 9.

⁴ Τα σημεία τα οποία αναφέρονται με συνδυασμούς γραμμάτων παραπέμπουν στο σχέδιο που συνοδεύει το ημερολόγιο του στατηγού Hecquet. Βλέπε τμήμα εικόνων.

Τούρκοι δεν εναντιώνονται καθόλου, μόνο που την επομένη διαμηνύουν ότι, αν οι εργασίες συνεχιστούν, θα ανοίξουν πυρ εναντίον όσων συμμετέχουν.

1^η νύχτα, 19 Οκτωβρίου. Όπως μόλις διαπιστώσαμε έχει ωραίο σεληνόφως. Την επόμενη μέρα τελειοποιείται το τμήμα Α Β.

2^η νύχτα, 20 Οκτωβρίου. Ο συνταγματάρχης Lachau του 29^{ου} συντάγματος είναι υπεύθυνος χαρακώματος και έχει υπό τις διαταγές του και το 2^ο τάγμα του 54^{ου} συντάγματος με αρχηγό τον Marty. Οι εργασίες συνεχίζονται. Κατασκευάζεται το τμήμα Β C. Βρήκαν νερό. Όλη την ημέρα οι 4 φρεγάτες ξεφορτώνουν από τέσσερα κανόνια η κάθε μία,¹ καθώς και τα ανάλογα πυρομαχικά, και αποβιβάζουν τους πυροβολητές που θα τα χειριστούν. Οι ναυτικοί εγκαθίστανται στο στρατόπεδο του 54^{ου} συντάγματος. Είναι υπό τις διαταγές των κυρίων Duboitier, σημαιοφόρου του «Duchesse de Berry», Poudra, σημαιοφόρου του «Armide», Leferrec, λοχαγού του «Didon» και Luckraft, δεύτερου λοχαγού της αγγλικής φρεγάτας «Blonde».² Οι ναυτικοί επιδεικνύουν μεγάλο ζήλο.

3^η νύχτα, 21 Οκτωβρίου. Πανσέληνος. Κάνει πολύ κρύο. Κατασκευάστηκαν τα τμήματα c d d' d'' της σήραγγας, 400 μέτρα περίπου. Η εργασία είναι εξαιρετικά επίπονη εξαιτίας του νερού που κάθε λίγο συναντούν οι σκαπανείς και εξαιτίας ενός νεκροταφείου μέσα στο οποίο πρέπει να σκάψουν, εγχείρημα αποκρουστικό. Οι Τούρκοι ενταφιάζουν τους νεκρούς τους σε πολύ μικρό βάθος, το πολύ 3 πόδια. Το χαράκωμα περνάει μέσα από λάκκους και πτώματα σε αποσύνθεση. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο συνταγματάρχης δούκας του Ventadour του 54^{ου} συντάγματος, ενώ έχει και το 1^ο τάγμα του 29^{ου} συντάγματος υπό τις διαταγές του. Αρχηγός του τάγματος είναι ο Lachau. Βρισκόμαστε σε απόσταση 160 μέτρων από το οχυρό. Περί τη μία η ώρα τη νύχτα οι Τούρκοι ανοίγουν πυρ. Ρίχνουν καμιά τριανταριά σφαίρες και εκτοξεύουν μερικές βόμβες, που δεν τραυματίζουν κανένα. Μόνον ένα θραύσμα από πέτρα άγγιξε τον αρχηγό των βοηθητικών γρεναδιέρων του 42^{ου} συντάγματος Racine.

Τοποθετούνται τα δύο πυροβολεία, του στρατού με 6 κανόνια και του ναυτικού με 12 κανόνια. Η δουλειά που έγινε αυτή τη νύχτα ήταν εκπληκτική. Ναυτικό και πυροβολικό αμιλλώνται ποιός θα αποδειχθεί περισσότερο δραστήριος. Με το φως της ημέρας ολοκληρώνεται η εγκατάσταση των πυροβολείων και στις 8 το πρωί της 22ας Οκτωβρίου ανοίγουμε πυρ με 18 κανόνια από τα οποία τα 12 ανήκουν στο ναυτικό. Ανάμεσα στους πυροβολητές της ξηράς και της θάλασσας επικρατεί ευγενής άμιλλα, είτε είναι Γάλλοι είτε Άγγλοι. Μετά από κάθε επιτυχημένη βολή τα πυροβολεία σείονται από τις επευφημίες *ζήτω ο βασιλιάς*. Οι Τούρκοι αντιδρούν ελάχιστα. Οι επίλεκτοι από τους γρεναδιέρους τοποθετούνται πίσω από σακκιά με χώμα, με την εντολή να σημαδεύουν κατευθείαν τις πολεμίστρες, ώστε να απομακρύνουν τους πυροβολητές του εχθρού. Η μέρα περνάει με πυροβολισμούς και από τα δύο μέρη.

4^η νύχτα, 22 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο αντισυνταγματάρχης Dupuis de Melgueil του 29^{ου} συντάγματος, που έχει υπό τις διαταγές του και ένα τάγμα του 42^{ου} συντάγματος, του οποίου αρχηγός

¹ Τα κανόνια της φρεγάτας Blonde αναφέρεται ότι ήταν 18 λιβρών, βλ. S. Eardley-Wilmot, Life of Vice Admiral Edmund Lord Lyons G.C.B., With an account of Naval Operations in the Black Sea and Sea of Azoff 1854-56, Sampson Low, Marston and Company, Λονδίνο 1898, σ. 40.

² Alfred Luckraft, βλ. S. Eardley-Wilmot, Life of Vice Admiral Edmund Lord Lyons G.C.B., ό. π. σ. 37 κ.ε.

είναι ο Lamarche, καθώς και 2 βοηθητικούς λόχους επιλέκτων του 29^{ου} και του 54^{ου} συντάγματος. Τελειοποιούν τις προηγούμενες εργασίες. Οι Τούρκοι ρίχνουν μερικές κανονιές. Την ημέρα, στις 8 το πρωί, αρχίζουμε πάλι να ρίχνουμε. Οι πυροβολητές του πλοίου Armide καταρρίπτουν μία από τις πέντε κόκκινες σημαίες που κυματίζουν στο φρούριο. Τα προτειχίσματα του εχθρού έχουν σχεδόν καταστραφεί. Δεν έχουμε παρά ένα μόνον όλμο τον οποίο πήραμε στην Πάτρα, αλλά είναι σε πολύ κακή κατάσταση, και 13 βόμβες, που δεν φέρνουν αποτέλεσμα, επειδή το φρούριο είναι απολύτως οχυρό σε όλα του τα μέρη.

Την επόμενη μέρα διακρίνουμε στη θάλασσα τα πλοία «Breslau», «Conquérant» και άλλα που φέρνουν τον ναύαρχο Rigny, τον στρατηγό Maison και τα στρατεύματα.

5^η νύχτα, 23 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο αντισυνταγματάρχης de Ségur του 54^{ου} συντάγματος, που έχει υπό τις διαταγές του και το 1^ο τάγμα του 54^{ου} συντάγματος, του οποίου αρχηγός είναι ο Hecquet και 2 βοηθητικούς λόχους επιλέκτων του 29^{ου} συντάγματος. Σελήνη με άπλετο φως και κρύο. Οι σκαπανείς βγαίνουν χωρίς προστατευτική κάλυψη από την παράλληλο d' d'' και βαδίζουν ορθοί και με ελάχιστη κάλυψη από το d'' στο e'. Αρχίζουν να δουλεύουν στη 2^η παράλληλο, όπου ολοκληρώνουν το e' e και το e' e'', ένα μέτωπο 400 μέτρων. Έχουμε φτάσει σε απόσταση 80 μέτρων από το φρούριο.

Όλη τη νύχτα και όλη την ημέρα πέφτουν κανονιοβολισμοί και πυροβολισμοί χωρίς διακοπή. Μερικές σφαίρες πέφτουν μέσα στο χαρακώμα. Τραυματίζεται ένας επίλεκτος από τους γρεναδιέρους του 54^{ου} συντάγματος. Αργότερα τραυματίζεται ελαφρά και ο λοχαγός του πυροβολικού Roussot.

Γύρω στις οχτώ το βράδυ οι Τούρκοι διακόπτουν τους πυροβολισμούς. Υψώνουν μία λευκή σημαία, πολύ βρώμικη, και βγάζουν έξω έναν διαπραγματευτή. Τον στέλνουμε στο γενικό επιτελείο.

Μόλις προλαβαίνει να διασχίσει το χαρακώμα και οι Τούρκοι αρχίζουν πάλι να ρίχνουν διπλασιάζοντας τα πυρά. Επειδή εξακολουθούν να έχουν τη λευκή σημαία αναρτημένη, για ένα διάστημα δεν απαντάμε στους πυροβολισμούς τους. Μετά από διακοπή μισής ώρας όμως αρχίζουμε πάλι να ρίχνουμε. Ο διαπραγματευτής επιστρέφει μέσα από τη ζώνη πυρός.¹ Οι Τούρκοι απομακρύνουν τη λευκή τους σημαία αλλά μετά από λίγη ώρα την υψώνουν πάλι ενώ συγχρόνως διπλασιάζουν τα πυρά καθώς και τα προσβλητικά λόγια που απευθύνουν στο στράτευμά μας.

Το πρωί ο αρχηγός του στρατού στρατηγός Maison, που είχε αποβιβαστεί εντωμεταξύ στην Πάτρα, ήρθε να επισκεφθεί το χαρακώμα. Τον συνοδεύουν ο ναύαρχος de Rigny, ο αντισυνταγματάρχης των σκαπανέων Audoy και ο αρχηγός του τάγματος του πυροβολικού Hamart. Οι δύο τελευταίοι αναλαμβάνουν την αρχηγία στα δύο αυτά όπλα αντικαθιστώντας τους λοχαγούς Lieffroy και Thouvenin. Ο στρατηγός Maison συνοδεύεται επίσης από τους στρατηγούς Higonnet και Durieux. Στην Πάτρα έχει μαζί του τα συντάγματα 16^ο, 46^ο, 58^ο και δύο λόχους σκαπανέων. Οι Τούρκοι εξακολουθούν να ρίχνουν. Τώρα σημαδεύουν με μεγαλύτερη επιδεξιότητα και

¹ Ο Hecquet γράφει στην παρατήρηση του αρ. 19 στο βιβλίο του J. Mangart (β. εισαγωγή μας), ότι ήταν ο ίδιος υπεύθυνος χαρακώματος εκείνη την ώρα και είπε στον διαπραγματευτή πως οφείλει τη ζωή του στη μεγαλοψυχία των Γάλλων, διότι κανονικά θα έπρεπε να τον κρεμάσουν ως αντίποινα για την παρασπονδία των Τούρκων, που εξακολουθούσαν να πυροβολούν, ενώ είχαν υψώσει λευκή σημαία.

μερικά βλήματα γκρεμίζουν τα υψηλότερα τμήματα του προτείχισματος ή πέφτουν μέσα στα χαρακώματα.

6^η νύχτα, 24 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο κόμης de la Serre του 42^{ου} συντάγματος, που έχει υπό τις διαταγές του και το 2^ο τάγμα του 29^{ου} συντάγματος και 2 βοηθητικούς λόχους επιλέκτων του 54^{ου} συντάγματος. Συνεχίζονται οι εργασίες και αρχίζει η κατασκευή του κυρίως πυροβολείου με το οποίο θα δημιουργήσουμε στο φρούριο το ρήγμα για την έφοδο. Περνάμε τη νύχτα και την ημέρα ανταλλάσσοντας πυροβολισμούς. Οι Τούρκοι για πρώτη φορά ρίχνουν με το πυροβόλο πολλές μικρές σφαίρες συγχρόνως. Σκοτώνεται ένας επίλεκτος γρεναδιέρος του 29^{ου} συντάγματος.

Την ημέρα έρχεται μία αγγλική κανονιοφόρος, προερχόμενη από τη Ζάκυνθο, πλησιάζει το φρούριο και ρίχνει δοκιμαστικά μερικές βόμβες.

7^η νύχτα, 25 Οκτωβρίου. Αλλάζει η θέση των βοηθητικών πυροβολείων και προωθείται η κατασκευή των πυροβολείων με τα οποία θα δημιουργηθεί το ρήγμα στο φρούριο.¹

Διαπιστώνουν ότι η γραμμή χαρακώματος e' e'' είναι έτοιμη. Κατασκευάζουν την καμπή e''. Σκάβουν τη στενή κατάληξη του χαρακώματος f f' για να μεταφέρουν ταχύτερα δυνάμεις στην κεφαλή του χαρακώματος στην περίπτωση που θα επιχειρούσαν έξοδο τα εχθρικά στατεύματα. Πέφτουν πολύ λίγα πυρά και από τις δύο μεριές. Ένας πυροβολητής τραυματίστηκε στην κνήμη από ένα βλήμα. Έχει συννεφιά και υπάρχει φόβος ότι θα βρέξει.

8^η νύχτα, 26 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο συνταγματάρχης Ventadour, που έχει και το 2^ο τάγμα του 54^{ου} συντάγματος υπό τις διαταγές του. Κρύα νύχτα με πολύ δυνατό αέρα, που δυσκολεύει πολλές εργασίες. Τοποθετούν δύο πυροβολεία. Ο εχθρός ανοίγει πυκνό πυρ και ρίχνει βόμβες. Συνεχείς πυροβολισμοί πέφτουν αδιάκοπα. Ένας πυροβολητής τραυματίστηκε. Ένας στρατιώτης είναι νεκρός.

Την ημέρα τα πυρά μειώνονται. Το μεσημέρι ο λοχαγός του πυροβολικού Duhamel τραυματίζεται από μία σφαίρα στο μάτι. Ένας πυροβολητής από το πλοίο «Conquérant» τραυματίζεται στην κνήμη. Τα πυρά δυναμώνουν.

9^η νύχτα, 27 Οκτωβρίου. Πολύ δυνατός αέρας. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο συνταγματάρχης Mylius του 46^{ου} συντάγματος, που έχει και ένα τάγμα του 58^{ου} συντάγματος υπό τις διαταγές του. Εξακολουθούμε να οπλίζουμε τα πυροβολεία.

Την ημέρα συνεχίζουμε να πυροβολούμε διαρκώς με τέσσερα από τα παλαιά πυροβολεία. Οι Τούρκοι απαντούν και σημαδεύουν αρκετά σωστά. Ρίχνουν πυκνούς πυροβολισμούς. Ο άνεμος που επικρατεί απομακρύνει τα πλοία από τη στεριά και δυσκολεύει το ξεφόρτωμα των πυρομαχικών που προορίζονται για το πυροβολικό. Μία σφαίρα διαπερνά το σώμα ενός γρεναδιέρου από τους επιλέκτους. Βρέχει λίγο. Ο καιρός είναι συννεφιασμένος. Δυνατή βροχή θα έκανε μεγάλες ζημιές στα έργα μας. Στα συντάγματα εκδηλώνονται αρκετές ασθένειες, αποτέλεσμα του υπερβολικού κόπου στον οποίο υποβάλλονται οι στρατιώτες εξαιτίας της πολιορκίας. Στην επιχείρηση συμμετέχουν μέχρι στιγμής 5 τάγματα (το ένα από τα δύο τάγματα του 42^{ου} συντάγματος έχει καταλάβει την Πάτρα). Η άφιξη της ταξιαρχίας Higonet είχε ως αποτέλεσμα να γεμίσουν τα νοσοκομεία μας με ασθενείς, τους οποίους η ταξιαρχία αυτή

¹ Τα πυροβολεία διακρίνονται σε αυτά που φέρουν το βάρος για τη διάνοιξη του ρήγματος μέσα από το οποίο θα γίνει η εκπόρθηση του φρουρίου (batteries de brèche) και βοηθητικά σε αυτό το εγχείρημα πυροβολεία που χρησιμοποιούν για την προστασία των πρώτων ή ήσαν τοποθετημένα απέναντι από τα εχθρικά πυροβολεία (contre batteries).

σέρνει μαζί της από το Ναυαρίνο. Οι προμήθειες δεν είχαν υπολογιστεί για τόσο πολλά σώματα του στρατεύματος με αποτέλεσμα και οι ασθενείς μας να στερούνται τα πάντα και για τους πολιορκητές να καταργηθεί το κρασί και το μισό από το φρέσκο κρέας. Στη θάλασσα, το σημείο στο οποίο βρισκόμαστε δεν αποτελεί καθόλου ασφαλές αγκυροβόλιο. Η άγκυρα δεν βρίσκει να στερεωθεί στον βυθό. Το «*Conquérant*» αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Πάτρα και να αγκυροβολήσει εκεί.

10^η νύχτα, 28 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος είναι ο συνταγματάρχης Mylius του 58^{ου} συντάγματος, που έχει και ένα τάγμα του 46^{ου} συντάγματος υπό τις διαταγές του. Βλέπουμε φωτιές αναμένες στα χαντάκια του φρουρίου. Εξακολουθούμε να οπλίζουμε τα πυροβολεία. Ένας λόχος επιλέκτων από κάθε τάγμα προσαρτάται στο πυροβολικό ως ενίσχυση.

10^η νύχτα, 28 Οκτωβρίου. Υπεύθυνος χαρακώματος ...¹. Συνεχίζονται οι ίδιες εργασίες. Στις 6 το πρωί τα 5 πυροβολεία Charles X, Georges IV, Dauphin, Bordeaux και του ναυτικού, καθώς και η αγγλική κανονιοβόλος ανοίγουν πυρ και κτυπούν συντονισμένα επιδιώκοντας τη δημιουργία ρηγμάτων. Τα κανόνια χειρίζονται οι άνδρες του πυροβολικού της ξηράς και οι εξής ναυτικοί από τις φρεγάτες: από την «*Armide*» ο αξιωματικός πυροβολείου Poudra, σημαιοφόρος, από την «*Didon*» ο αξιωματικός Leferrec, λοχαγός πλοίου, από την «*Duchesse de Berry*» ο σημαιοφόρος Duboitier, από την «*Blonde*» ο αξιωματικός πυροβολείου Luckraft. Τα πυρά είναι εξαιρετικά πυκνά. Ανάμεσα στους πυροβολητές της ξηράς και αυτούς της θάλασσας, Γάλλους και Άγγλους από τις διάφορες φρεγάτες, επικρατεί ευγενής άμιλλα και κάθε επιτυχημένη βολή συνοδεύεται από την επευφημία *ζήτω ο βασιλιάς*.

Στις 10 το πρωί παύει η ανταλλαγή πυρών. Στο κτίσμα με μορφή ημισελήνου και στην πρόσοψη του φρουρίου έχει καταστραφεί μέρος των τοίχων. Ρήγματα είναι εφικτά σε πλάτος μεγαλύτερο από 10 μέτρα. Διακόπτουμε το πυρ για δύο ώρες με τον σκοπό, όταν περάσει αυτός ο χρόνος, να ρίξουμε οβίδες για να ανοίξουμε τα ρήγματα και να διατάξουμε την έφοδο. Η αγγλική κανονιοφόρος σημάδεψε με εξαιρετική επιτυχία, ούτε μία από τις βόμβες της δεν πήγε χαμένη.

Στις 10 και τέταρτο οι υπερασπιστές του φρουρίου απομακρύνουν τις κόκκινες σημαίες και υψώνουν λευκή. Παραδίδονται άνευ όρων. Ένα τάγμα του 29^{ου} συντάγματος καταλαμβάνει το φρούριο, στο οποίο βρίσκονται κατά τα φαινόμενα 500 ως 600 άνδρες και επιπλέον μεγάλος αριθμός γυναικών και παιδιών. Ο στρατηγός που είναι επικεφαλής² δίνει διαταγή να αφοπλίσουν τους Τούρκους, πράγμα που τους πίκρανε περισσότερο από όλα. Περίμεναν καλύτερη μεταχείριση υπολογίζοντας στη γενναιοδωρία των Γάλλων.

Όλα τα άλογα οδηγούνται και όλα τα όπλα μεταφέρονται στο Γενικό Επιτελείο. Ο στρατηγός που είναι επικεφαλής τα κράτησε όλα και μοίρασε σε κάθε σύνταγμα από πέντε ή έξι, όλα σπασμένα και σκουριασμένα και από τα πιο κοινά μοντέλα. Το σώμα που είχε φέρει σε πέρας την πολιορκία περίμενε μετά την κατάληψη του φρουρίου μία ημερήσια διαταγή, αλλά ο στρατηγός δεν το σκέφτηκε.

Στο εσωτερικό του φρουρίου επικρατεί μεγάλη ακαταστασία. Καμήλες, σκύλοι και άλλα ζώα, νεκρά από καιρό, βρίσκονται σκορπισμένα μαζί με εντόσθια από βόδια και αρνιά και κάθε είδους ακαθαρσία. Δεν μπορεί να

¹ Κενό στο χειρόγραφο.

² Εννοεί τον στρατηγό Maison. Βλ. J. Mangeart, *Souvenirs de la Morée recueillis pendant le séjour des Français dans le Péloponnèse*, Παρίσι 1830, σ. 404.

φανταστεί κανείς τίποτε πιο αηδιαστικό από αυτές τις κατοικίες. Τα σπίτια των αρχηγών κτισμένα από σανίδες και πηλό στον οποίο είναι αναμειγμένο χορτάρι είναι εξίσου βρώμικα με τα υπόλοιπα. Τα χαρέμια δεν είναι καλύτερα. Γενικά ένα τουρκικό σπίτι έχει και μία αυλή γεμάτη με κάθε είδους ακαθαρσίες. Μία ξύλινη σκάλα, κομμένη στη μέση, οδηγεί σε ένα στεγασμένο εξώστη, στον οποίο βγάζουν οι πόρτες όλων των δωματίων. Αυτά πάλι έχουν γύρω γύρω ένα είδος τραπεζιού ή κρεβατιού εκστρατείας στο οποίο κουρνιάζουν οι Τούρκοι. Υπάρχουν δύο σειρές παραθύρων. Αυτά που βρίσκονται πιο ψηλά είναι πιο μικρά, διακοσμημένα με βιτρώ με αρκετά ωραία σχέδια και γύψινο πλέγμα. Τα παράθυρα που βρίσκονται πιο χαμηλά είναι μεγαλύτερα, από ξύλο, καφασωτά και με παραθυρόφυλλα από έλατο χωρίς ζωγραφιές. Την επίπλωση αποτελούν ξύλινες πολύχρωμες κασέλες με χτυπητά χρώματα, βρώμικα χαλιά και μερικά στρώματα. Για κουζινικά έχουν μερικά μικρά τηγάνια και δίσκους από χαλκό με χαραγμένα σχέδια, αλλά κακότεχνους, καφετιέρα από χαλκό, βάση σε σχήμα λατέρνας με μικρά φλυτζάνια από πορσελάνη, που φέρουν ζωγραφική διακόσμηση. Άλλα φλυτζάνια είναι από χαλκό ή ασήμι και βάση από το ίδιο υλικό.

Το τζαμί του φρουρίου είναι αρκετά καλό. Οι διαστάσεις του θα πρέπει να είναι 24 πόδια επί 30 και το ύψος 15. Δύο ωραίες ξύλινες κολόνες, πολύ παλιές, με σκαλίσματα αρκετά καλής αισθητικής στηρίζουν ένα υπερηψωμένο βήμα. Τα κιονόκρανα είναι βαμμένα με χρώμα άσπρο και άσχημο μαύρο.¹ Ένας εξώστης διατρέχει 2 συνεχόμενους τοίχους σε ύψος 8 μέτρων από το έδαφος. Ένα ξεχωριστό θεωρείο επικοινωνεί με το σπίτι του Μπέη με μία γέφυρα από ξύλο έλατου κάτω από την οποία περνάει δρόμος. Το τζαμί υπέστη μεγάλες ζημιές από τον βομβαρδισμό, όπως και ολόκληρο το φρούριο. Οι κάτοικοι είχαν καταφύγει στα οχυρά μέρη. Πρέπει να είχαν πολλούς νεκρούς, αλλά απέκρυσαν τις απώλειές τους. Τα δωμάτιά τους ήταν γεμάτα αίματα και μέσα σε ένα μόνο λάκκο βρήκαμε 8 πτώματα που είχαν ενταφιαστεί πρόσφατα.

Στις 31 Οκτωβρίου, το μεσημέρι, οδηγήσαμε εκτός φρουρίου 200 ως 300 Τούρκους κάθε ηλικίας και των δύο φύλων. Πορεύονται προς την Πάτρα υπό συνοδεία, γιατί θέλουμε να τους προστατέψουμε από τις επιθετικές διαθέσεις αυτών των άθλιων Ελλήνων, που έρχονται να τους βρίσουν και να τους κλέψουν, επειδή τους βλέπουν άοπλους.

Οι άντρες προχωρούν δύσθυμοι, πεζοί ή πάνω σε γαϊδούρια, και δεν μεταφέρουν κανένα φορτίο, εκτός αν πρόκειται για μαύρους σκλάβους. Οι γυναίκες περπατούν διπλωμένες στα δύο κάτω από το βάρος μεγάλων δεμάτων από κουρέλια. Η θέα αυτού του караβανιού είναι συγχρόνως απαίσια και θλιβερή. Αυτοί οι Τούρκοι, παρόλο που οι περισσότεροι έχουν γεννηθεί στον Μορέα και βλέπουν τώρα να τους διώχνουν, δείχνουν να έχουν παραιτηθεί από όλα.

Τη στιγμή που μπήκαμε στο φρούριο, κάθονταν ανάμεσα σε χαλάσματα και αναμμένες φωτιές, κάπνιζαν βαρύθυμα τις μακριές τους πίπες και έπιναν καφέ χωρίς ζάχαρη, από τον οποίο μας προσέφεραν. Περίμεναν όλη τη σκληρότητα που συνοδεύει την παράδοση άνευ όρων, αλλά κρατούσαν γενικά στάση παθητική και στάση παραίτησης και περιορίζονταν να επαναλαμβάνουν το *Allah Kérim*, δηλαδή ο Θεός είναι φιλεύσπλαχνος.

¹ Corinthium στο κείμενο. Πρόκειται για χρώμα που ανάγεται στην αρχαιότητα και έχει ως βάση τον χαλκό. Την εποχή αυτή προφανώς χρησιμοποιείται για μία απόχρωση του μαύρου.

Υπάρχει ηρωισμός στο χαρακτήρα τους και, αν οι Τούρκοι ήταν λιγότερο αποβλακωμένοι από την άγνοια και τις προλήψεις, θα ήταν μεγάλος λαός. Αλλά πάλι, αν αποκτούσαν γνώσεις και ευγένεια, ίσως να έχαναν κάποιες από τις αρετές τους.

1η Νοεμβρίου. Αναχώρηση του Μεγάλου Γενικού Επιτελείου και της 2^{ης} ταξιαρχίας για το Ναυαρίνο.

3η Νοεμβρίου. Το 29^ο σύνταγμα καταλαμβάνει το φρούριο. Το 42^ο και το 54^ο σύνταγμα επιστρέφουν στην Πάτρα, όπου ο στρατηγός Schneider εγκαθιστά το Γενικό Επιτελείο του.

Υπογραφή: Hecquet

Αντίγραφο του Ημερολογίου Πολιορκίας που κράτησε ο διοικητής Hecquet

Επιβεβαίωση: Hecquet

bussedocu

Vue du Château de Morée, en 1828 avant le siège.

Αποψη του φρουριου του Μορέα το 1828, πριν από την πολιορκία

Vue intérieure de la Mosquée du Château de Morée.

Vue intérieure de la Mosquée du Château de Morée.

Εσωτερική άποψη του τζαμιού

στο φρουρίο του Μοριά

Εσωτερική άποψη της Πάτρας το 1828

Vue intérieure de Patras en 1828.

Αποψη της πόλης της Πάτρας στον Μοριά
από το στρατόπεδο του τάγματος Schneider

*Vue de la ville de Patras en Morée.
prise du Camp de la brig^e Schneider.*

Ibrahim Pacha.

Ο Ιμπραήμ Πασάς

Το αιγυπτιακό πεζικό
Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828.

Infanterie Egyptienne.
Vue prise nature à Malinas, 1828.

Πάπας (πύδα γίω) Πατράς 1828.

Παπάς (Ελληνας ιερέας) στην Πάτρα το 1828

Young girl in Patras 1828.

Νεαρή κοπέλα στην Πάτρα το 1828

Νεαρός Έλληνας με κομψή εμφάνιση στην Πάτρα το 1828
Στο βάθος το νησί Ιθάκη.

Jeune grec élégant à Patras 1828.
Dumetourd 1156 de Thaké (Bithaque).

Costumes de femmes grecques riches.

(Basilide femme d'Athènes et son fils Dimitrakis. Paris 1828.)

Ενδυμασίες πλουσίων Ελληνίδων
(Η Βασιλική του Αθανασίου και ο γιος της Δημητράκης. Πάτρα 1828)

*Grecs homme et femme, reconstruisant leur Cabane!
Patras. 1828.*

5.12

*Βαζβιερ Γκέε.
 Υδατογραφία ε. Πατρών. 1828.*

**Έλληνας κουρέας
 Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828.**

Barbier grec

Yapies nativus à Patras 1828.

Έλληνας κουρέας
Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828.

Νεαρός Έλληνας κουρέας ξυρίζει έναν Τούρκο
Υδατογραφία εκ του φυσικού στο παζάρι της Πάτρας το 1828.

Jeune Barbier grec rasant un Turc.

Vue prise au bazar de Patras en 1828.

Femme Turque

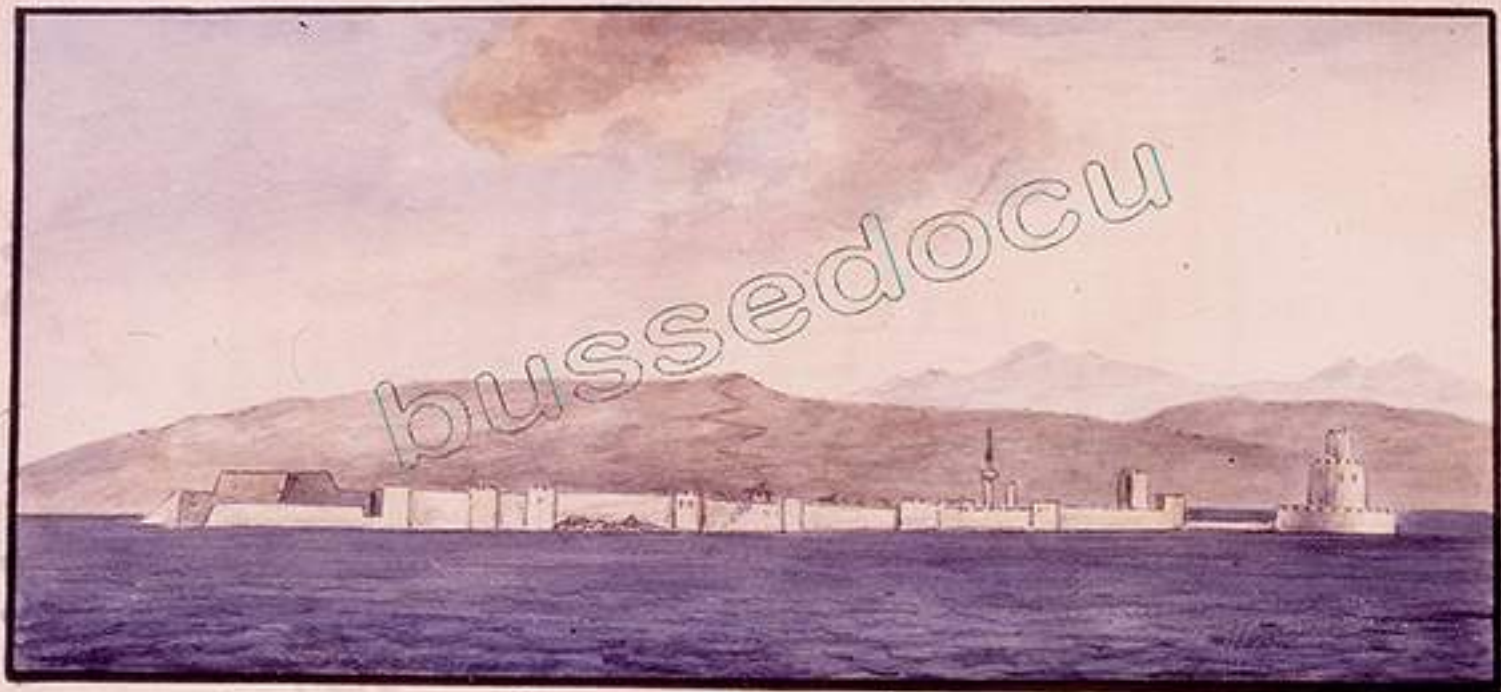
École Nationale de Peinture, 1828.

Τούρκισσα

Υδατογραφία εκ του φυσικού. Πάτρα 1828.

70

Αποψη της πόλης της Μεθώνης από τη θάλασσα
Σχεδιάστηκε επί του Robert Quayle από το Liverpool το 1828

Vue de la ville de Messone
vue de la mer (à bord de Robert Quayle de Liverpool, 1828).

Αποψη της πόλης της Κορώνης
Σχεδιάστηκε επί του πλοίου Armide το 1828

*Vue de la ville de Corone.
dessinée à bord de l'Armide, 1828.*

Αποψη του όρους Ιθώμη στη Μεσσηνία
Από το αγκυροβόλιο στο Πεταλίδι στον κόλπο της Καλαμάτας το 1828

*Vue du Mont Ithome, en Messénie.
Côte de mouillage de Pétalidi, baie de Kalamata, en 1828.*

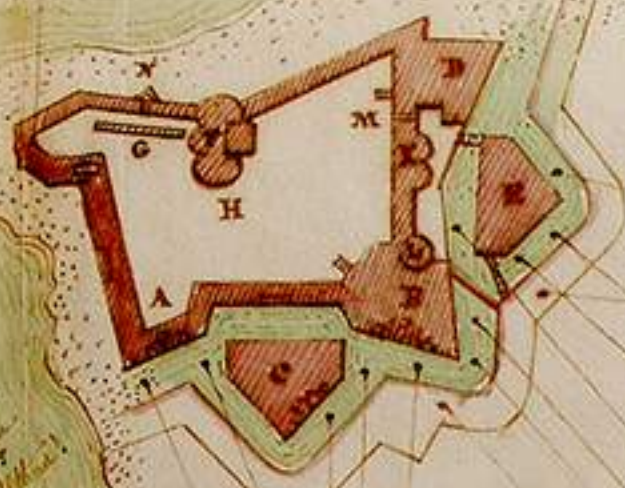
Αποψη της εισόδου του κόλπου του Ναυαρίνου
Σχεδιάστηκε επί της φρεγάτας Αρπίδα το 1828

*Vue de l'entrée de la rade de Navarin,
dessinée à bord de la frégate Arpide. 1828.*

Golfe de Lipante

Bastion de la
de la...
de la...
de la...

à 200^{met}
Bastion de la Tour

à 100^{met}
Bastion de la Tour

- A Bastion de la Bouteille
- B — id — id.
- C — id — id — id.
- D Bastion
- E Deux tours devant la porte M
- F Gros tour formant réduit
- G Cote de l'artillerie
- H Place ornée de maisons, baraques & Mosquée
- K Deux tours accolés au coin de la courtine
- L Tour à l'angle flanqué
- M Porte de la Bouteille
- N Poterne.

La distance entre les saillies des deux Bastions A et B est d'environ 190^{met}

Plan de la Tour de la Bouteille

Σχεδιάγραμμα του φρουρίου του Ρίου από τον συνταγματάρχη Hecquet.

à 450^{met}
Plan de la Tour de la Bouteille

Le départ des Français pour la Morée.

Αναχώρηση του γαλλικού στρατού για τον Μορέα.